

הצירוף: "הלכה כ... מנהג כ..., נהגו העם כ..." – כדרך לקביעת הלכה בתלמוד

תקציר

שלושה מושגים: 'הלכה', 'מנהג', 'נהגו' הבאים בכפיפה אחת ביחס לדיעה מסוימת בסוגיה תלמודית, יצביעו עליה לכאורה כעל ההלכה שתתקבל מן הסוגיא. נראה היה לומר, ששלושת המושגים הללו נצטרפו יחד בסוגיא כיכלי עריכה בידי עורכי הסוגיות, וסביר היה להניח שייעזרו ביכלי זה ויבצעו בו שימוש נרחב בעריכת הדרך להלכה בסוגיות.

אך ניתוח הסוגיות השונות בהם הופיע צירוף המושגים האלו מראה כי פסיקת ההלכה באותן סוגיות נסמכת על טעמים אחרים ולא מחמת הצירוף.

צירוף המושגים יחד בכל אחת משלושת הסוגיות הנדונות (תענית כ"ו, ב; עירובין ס"ב, ב; שם, ע"ב, א) מעורר בעיות וקשיים שונים. לפיכך, לא נסתניעו בו עורכי הסוגיות בבואם להתוות את הדרך להלכה בסוגיות אחרות, ולא עשו בו שימוש נרחב.

גם הפוסקים שנימקו את פסיקתם ההלכתית, רובם ככולם אינם מסתמכים עליו והוא אינו מהווה כלל מוחלט ומחייב לאורו הולכים.

במסכת עירובין בתלמוד הבבלי מופיע פעמיים הצירוף הבא: "הלכה – כפלוגי, מנהג – כפלוגי, נהגו העם – כפלוגי".¹

במקום אחד במסכת תענית מופיע צירוף זה בסדר אחר.² עקרונית, יש הבדלים בין המושגים הללו:

הלכה – נדרשת לצורך הוראה למעשה, כלומר, ההלכה היא תוצאה שנתקבלה, לאחר שנלמדה ונדונה במקומות הלימוד – כדי לבצע, דה-פקטו, את המסקנה ההלכתית, ועתה היא פורמלית ותקפה.

תאריכים: צירוף הלכה, מנהג, נהגו, עריכת סוגיות.
מילות מפתח: הלכה, מנהג, נהגו
רשימת קיצורי בילביוגרפיים מצויים בסוף המאמר.

1. עירובין סב ע"ב; עב ע"א.

2. תענית כו ע"ב.

מנהג – אינו נדרש ואינו מחייב, אלא אפשר להורות ולפסוק כמותו.
נהגו – אינו נדרש ואינו נפסק, אלא מי שעשה בדיעבד – עשה, ואין מורין לו לתקן את שעשה.
 לכאורה, נראה לומר, שצירוף המושגים: 'הלכה', 'מנהג' ו'נהגו' בכפיפה אחת בסוגיה מסוימת – בא להעיד על תקפות ומהימנות מוחלטות של ההלכה המתקבלת בסוגיה.
 אם-כן, מצאנו את הצירוף כ'כלי' יעיל ומעולה, שישמש לנו סמך לקביעה הלכתית גם בסוגיות אחרות, אשר הוא מופיע בהן.
 מכאן משתמעת גם ההנחה א-פרירי, שצריכות להיות סוגיות נוספות ורבות, אשר בהן – אמור הצירוף להוות גורם מכריע בהוראה ובקביעה של ההלכה.
 אך צירוף כזה מעורר מספר שאלות:
 השאלה העקרונית היא, האם הצירוף יוצר נוסחה קודיפיקטיבית, שמתווה דרך לקביעת ההלכה? ומזווית-ראייה אחרת, האם זו הייתה כוונת עורכי הסוגיה, כאשר עשו שימוש בצירוף כזה - בסוגיה?
 נוסף על כך, האם התחשבו הפוסקים בצירוף הזה – בבואם לפסוק את ההלכה עפ"י הסוגיה התלמודית?
 אביא להלן את המקורות ואשווה ביניהם, לפני שאעבור לסקירת הצירוף בשלוש הבאותיו.

סדר הצירוף ונוסחו

הצירוף המופיע בתענית – שונה בסדרו ובנוסחו משתי מקבילותיו בעירובין, כדלהלן:

תענית כו ע"ב	עירובין סב ע"ב	עירובין עב ע"א
"אמר רב יהודה אמר רב:	"אמר רב יהודה אמר רב:	"אמר רב יהודה אמר רב:
הלכה – כרבי מאיר!	הלכה – כרבי אליעזר בן יעקב!	הלכה – כרבי מאיר!
ורבי יוחנן אמר:	ורב הונא אמר:	ורב הונא אמר:
נהגו העם – כרבי מאיר!	מנהג – כרבי אליעזר בן יעקב!	מנהג – כרבי מאיר!
ורבא אמר:	ורי יוחנן אמר:	ורי יוחנן אמר:
מנהג – כרבי מאיר!"	נהגו העם כרבי אליעזר בן יעקב! ³	נהגו העם כרבי מאיר! ⁴

בשלושת המקומות נפתח הצירוף ב"הלכה";

בשני מקומות ה"הלכה" מובאת משמו של "אמר רב יהודה אמר רב", ובמקום אחד (עירובין סב ע"ב): "אמר רב יהודה אמר רב".

לגבי המשפטים, הפותחים ב"מנהג" ו"נהגו" – יש הבדלי סדר וניסוח:

3. רק בכת"י אוקספורד 366 (=כ"א) דומה הנוסח לסדר הצירוף בתענית (כו ע"ב). לפי נוסח זה, ייתכן, שהצירוף לא היה מלכתחילה גם בעירובין (סב ע"ב), אלא נוסח לאחר מכן או שהיה כסדר נוסח כ"א, אך שונה לסדר נוסח הסוגיה בהתאם לסדר בשני המקומות האחרים (תענית שם, ועירובין עב ע"א); ראה **דק"ס**, **עירובין** סב ע"א אות ת.

4. ראה **רש"י על הרי"ף**, עירובין עב ע"א, ד"ה מנהג. הסדר שם הוא: "מנהג הלכה נהגו"; **ספר כריתות**, **לשון למודים**, חלק חמישי, עמ' שח, סימן מ: "נהגו העם – כרבי מאיר, מנהג – כרבי יוסי, הלכה – כרבי יוסי", ובהערה צט: "מוכח דט"ס הוא".

בתענית – הסדר הוא: "נהגו העם", ואחר כך – "מנהג", ואילו בשני המקומות בעירובין הוקדם "מנהג" – ל"נהגו העם".

בתענית – "מנהג" מובא משמו של רבא.⁵

לעומת זאת, בשני המקומות בעירובין ההבאה היא בשם רב הונא.

עיון בשינויי נוסחאות – מעלה, שגם בתענית יש גרסאות, שלפיהן "מנהג" הובא בשם רב הונא, ובגרסאות אלה הסדר הוא בדומה לסדר בעירובין – מנהג, נהגו.⁶

מגרסאות אלה עולה, שהסדר והנוסח בתענית מקבילים למצוי בעירובין, ואין ביניהם כל הבדל.⁷ הסדר והנוסח של הצירוף בשינויי-הנוסחאות בתענית – מתאשרים גם מעצם העובדה, שפירוש המושגים: "הלכה, מנהג, נהגו" בהמשך הסוגיה בתענית – בא לפי הסדר הזה, ולא לפי הסדר בנוסח הדפוס: "הלכה, נהגו, מנהג".⁸

סקירת הצירוף במקומות הופעתו

תענית כו ע"ב

בבבלי תענית כו ע"ב יש מחלוקת בין ר' מאיר לחכמים (=ר' יהודה, לקמן) בנושא נשיאת כפיים של הכהנים בזמנים מיוחדים.⁹ במשנה¹⁰ לא הזכירו את דברי ר' מאיר ואת מחלוקת החכמים,¹¹ אלא שנו כך (לאחר שקבעו [שם, ע"א]: "חסורי מחסרא"¹²):¹³

"בשלשה פרקים כהנים נושאים את כפיהן, כל זמן שמתפללין, ויש מהן ארבעה פעמים ביום:

5. ראה בהערה הבאה.
6. **דק"ס, תענית**, עמ' פג ואות מ': "ורב הונא... בעירובין ס"ב ב'. וגם הסדר הוא הנכון... וכן הוא בכל הנ"ל ובשאלות, ובכולם: נהגו העם".
7. ראה מלטר, **תענית**, עמ' 124 לשורה 17: "ורבא... וכן הוא בב' המקומות בעירובין, וכן מוכח גם מדברי הגמרא דמפרש תחלה מנהג ואח"כ נהגו"; **שאלות דרב אחאי גאון**, מהדורת ש"ק מירסקי, בהעלותך, ש' קמ, עמ' כא, ובבאורים והערות, שם, ד"ה ת"ש; **ספר ראבי"ה**, הלכות תענית, מהדורת א' אפטוביצר, חלק שני, ירושלים תשכ"ד, עמ' 637, מצטט בשם השאלות ללא דברי רבא (או דברי רב הונא), שאמר: מנהג כר"מ; וכן אור זרוע, הלכות נשיאת כפיים, חלק שני, סימן תיג, בשם השאלות; מלטר, **תענית (אנגלית)**, עמ' 410-411.
8. ראה הערה 6 לעיל, **דק"ס**, שם.
9. על עריכת הסוגיה – ראה דברי מו"ר נ' עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 307-311.
10. תענית כו ע"א; ראה יומא פז ע"ב; השווה ירושלמי, ברכות פ"ד ה"א (ז ע"ג) ב"ש"נ.
11. **תוספתא כפשוטה**, עירובין, עמ' 1102, שורות 2-3.
12. ראה הלבני, **מקורות ומסורות**, עמ' תנו: "שהמקשה שהקשה... והגיה את המשנה בגלל קושיה זו [בתעניות מי איכא מוסף?]. שהקושיה והגהה במשנה כאן מרבנן סבוראי הן". על "חיסורי מחסרא" – ראה **ספר כריתות, לשון למודים**, חלק חמישי שער שני, עמ' רמ, סימן יב והערה מח; אפשטיין, **מבוא**, עמ' 632; **אנציקלופדיה תלמודית**, ט', ערך: "הלכה" עמ' רמו: "וכמה משניות יש שאין דבריהם מכוונים ותירצו בגמרא "חיסורי מחסרא"; גרטנר, **תענית**, עמ' 106.
13. אך השווה גולדברג, **דרכו**, עמ' 267-268, שמדגיש את החידוש במשנה ביחס לתוספתא ולברייתות בתלמודים.

שחרית ומוסף,¹⁴ מנחה ונעילת שערים. ואלו הן שלושה פרקים: תעניות ומעמדות ויום הכיפורים.

א"ר נחמן אמר רבה בר אבוא: זו – דברי רבי מאיר, אבל חכמים אומרים: שחרית ומוסף – יש בהן נשיאת כפים; מנחה ונעילה – אין בהן נשיאת כפים.¹⁵ מאן חכמים?

ר' יהודה היא,¹⁶ דתניא: שחרית ומוסף, מנחה ונעילה – כולן יש בהן נשיאת כפים – דברי ר"מ. ר"י אומר: שחרית ומוסף – יש בהן נשיאת כפים; מנחה ונעילה – אין בהן נשיאת כפים. רבי יוסי אומר: נעילה – יש בה נשיאת כפים; מנחה – אין בה נשיאת כפים.¹⁷

מחלוקת התנאים מבוססת על החשש משכרות, שהרי "שיכור אסור בנשיאת כפים",¹⁸ והם דנים בבעית הקישור האפשרי שיווצר לגבי נשיאת כפיים בתפילות התענית, ביחס לתפילות במהלך השנה:¹⁹

ר' מאיר סבור, שהכהנים אינם נושאים את כפיהם במנחה של כל יום, שמא השתכרו באכילתם לפני תפילת המנחה,²⁰ אבל בתעניות, במעמדות וביום הכפורים – אין חשש לשכרות, שהרי הכול צמים, ולכן הכהנים²¹ יכולים לשאת כפיהם במנחה.

ר' יהודה סבור, שבתפילות שחרית ומוסף במהלך השנה – אין חשש לשכרות, מפני שאסור לו לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל.²² לכן לא גזרו חכמים על נשיאת כפיים בשחרית ובמוסף בשלושת הפרקים.

לעומת זאת, במנחה ובנעילה במהלך השנה – החשש לשכרות קיים,²³ מפני שיש אכילה לפני זמן המנחה והנעילה, ולפיכך גזרו חכמים, שאין נשיאת כפיים בהם:

אם יתירו נשיאת כפיים במנחה ובנעילה, עלולים לטעות ולחשוב, שיש נשיאת כפיים גם במנחה

14. **תוספתא**, תעניות פ"ג (פ"ד) ה"א, מהדורת ליברמן: "בחצות" במקום: "במוסף"; ראה הערה לקמן; אפשטיין, **מבוא**, עמ' 632; ראה **תוספתא כפשוטה**, עמ' 1101 שורות 1-2: "שהתוספתא דייקה בלשונה וכתבה 'בחצות' במקום 'במוסף', מפני שבמעמדות אין מוסף ממש אלא תפילה נוספה", וכן בעמ' 1102 שורות 2-3; אך השווה ירושלמי, ברכות פ"ד ה"א (ז ע"ג): "במוסף" ולא "בחצות"; ראה הלבני, **מקורות ומסורות**, עמ' תנו הערה 1: "מניין למקשה בבבלי, שלא היה מוסף במעמדות בזמן שבת המקדש היה קיים, כשבמשנה נאמר שכן היה"; גרטנר, **תענית**, עמ' 102-103, על השינויים, שחלו בניסוח המשנה המקורית.

15. השווה תוספתא, תעניות פ"ג (פ"ד) ה"א, מהדורת ליברמן; השווה מלטר, תענית, כרך א, עמ' 123-125.

16. שאלה זו קשורה לבעיית המטרה בעריכת המשנה. ראה אפשטיין, **תנאים**, עמ' 225-226; אלבק, **מבוא**, עמ' 105-106; גולדברג, **עירובין**, עמ' 261-264; אלון, **המשפט העברי**, עמ' 868-869. מכאן מתעורר גם הספק מבחינה עקרונית בקשר לדעות, שנמסרו בשם "חכמים". ראה אורבך, מסורת, עמ' 141-142.

17. ראה לעיל הערה 15, תוספתא, שם; השווה **ספר האשכול**, הלכות תפלה, חלק ראשון, מהדורת אלבעק, עמ' 45: "תניא: שחרית מנחה ונעילה יש בהן נשיאות כפים – דברי רבי מאיר; רבי יהודה אומר: מנחה ונעילה – אין בהן נשיאת כפים" וכו'.

18. תענית כו ע"ב; רש"י, שם ד"ה ידיהו במנחה.

19. רש"י, שם ד"ה גזרינן.

20. רש"י, שם ד"ה ידיהו במנחה.

21. רש"י, שם ד"ה האינדא.

22. ברכות יד ע"א; רמב"ם, הלכות תפלה פ"ו ה"ד.

23. ראה תוספות, תענית כו ע"ב ד"ה מנחה.

במהלך השנה.

ר' יוסי סבור, שבתפילת המנחה היומית במהלך השנה יש חשש לשכרות, ולכן גזרו חכמים, שהכהנים לא ישאו כפיהם במנחה בשלושת הפרקים, כדי שלא יבואו לידי טעות וישאו כפיהם גם במנחה במהלך השנה.

לעומת זאת, בנעילה אין חשש לטעות, מפני שאין זו תפילה יומיומית ושכיחה. משום כך לא גזרו חכמים איסור על נשיאת כפיים בנעילה בשלושת הפרקים.

לאחר-מכן, הובא הצירוף: "אמר רב יהודה אמר רב: הלכה – כרבי מאיר, ורבי יוחנן אמר: נהגו העם – כרבי מאיר, ורבא אמר: מנהג – כרבי מאיר", לצורך פסק ההלכה.²⁴

בהמשך בא ביאור פרשני אנונימי:²⁵

"מאן דאמר הלכה כרבי מאיר²⁶ – דרשינן לה בפירקא;

מאן דאמר: מנהג – מידרש לא דרשינן, אורויי מורינן; ומאן דאמר: נהגו – אורויי לא מורינן, ואי עביד – עביד, ולא מהדרין ליה".²⁷

מטרת קביעה זו הוא ליצור הבחנה בין המושגים: הלכה, מנהג, נהגו.²⁸

לבסוף נפסקה ההלכה – כר' יוסי: "ורב נחמן אמר: הלכה – כרבי יוסי,²⁹ והלכה – כרבי יוסי",³⁰ ולא כרבי מאיר, המוזכר בגוף הצירוף.³¹

עירובין סב ע"ב

המשנה (סא ע"ב) דנה בטלטול מרשות לרשות של ישראל, הדר עם העכו"ם³² או עם מי שאינו מודה בעירוב, כגון כותי.³³

-
24. רש"י, שם ד"ה ורב נחמן אמר: "גמרא קא פסיק"; ראה עמ' 2 לעיל בדבר סדר הצירוף ונוסחו.
  25. מהסתמא, רש"י, שם ד"ה ורב נחמן: "ומהדר סתמא"; או מהסבוראים, ראה מלטר, תענית (אנגלית), עמ' 410–411, הערה 392: "The passage in brackets which interrupts the discussion is probably an insertion of the so-called Saboraic period of which there are many in the Talmud".
  26. **דק"ס**, שם, עמ' פג: "ר"מ" ליתא, ובאות נ; ראה מלטר, **תענית**, עמ' 124 – אינו מופיע, והערה לשורה 18.
  27. **דק"ס**, שם; מלטר, **שם**, בשינויי-נוסח קטנים.
  28. ראה דה-פריס, **ההלכה**, עמ' 158.
  29. רש"י, **שם**, ד"ה ורב נחמן.
  30. **הרי"ף**, תענית כו ע"ב, ליתא; **ספר האשכול**, שם, חסר משפט זה.
  31. השווה גולדברג, **דרכו**, עמ' 267: "אין הכוונה כלל לפסוק כר' מאיר. ההלכה נפסקת לפי כללים בפסוק ההלכה, ואמנם כן נמצא בבבלי כו, ב: 'הלכה כר' יוסי'".
  32. ראה ר' חננאל, שם, סא ע"ב: "נכרי"; וכן ירושלמי, עירובין פ"ו ה"א (כג ע"א, ע"ב); **סינופסיס לתלמוד הירושלמי**, עירובין, שם, כרך ב/4-1, יו"ל ע"י פ' שפר וה"י בקר, טובינגן 1991, עמ' 104, בכ"י 6,1; תלמוד ירושלמי, עירובין, שם, כ"י סקליגר 3 (Or. 4720), האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א; **תשובות הגאונים (אסף)**, עמ' 202; ראה רבינוביץ, **מאמר**, עמ' עז הערה 9.
  33. רש"י, שם ד"ה הדר; ח' אלבק, **פירוש למשנה**, עירובין, ירושלים תשי"ז, פ"ו מ"א, עמ' 106: "כותי או צדוקי"; השלמות ותוספות, שם, עמ' 434–435.

לפי תנא קמא, המזוהה כר' מאיר בחילופי-הגרסאות³⁴ או בברייתא לקמן: "הרי זה אוסר עליו"³⁵, ר"ל הגוי או הכותי אוסר על הישראלי לטלטל מביתו – לחצר, מפני שהחצר משותפת לשניהם, ואסור לטלטל מהבית, שהוא רשות אחת, לחצר – שהיא רשות אחרת – ללא עירוב, אך הגוי והכותי אינם יכולים להשתתף בעירוב, ולכן העירוב אינו מועיל. האפשרות להתיר את הטלטול בחצר, במקרה זה, יכולה להיות רק כאשר הישראלי ישכור את הרשות של הגוי או הכותי בחצר.³⁶

ר' אליעזר בן יעקב (להלן: ראב"י) חולק על ר' מאיר ואומר:

"לעולם אינו אוסר, עד שיהו שני ישראלים אוסרין זה על זה"³⁷, כלומר, נכרי אחד או כותי אחד, שדר עם ישראלי – לעולם אינו אוסר – מהטעם המובא לקמן: "בגזירה שמא ילמד ממעשיו... כיון דעובד כוכבים חשוד אשפיכות דמים". לא שכית, שגוי אחד יגור עם ישראלי אחד בחצר – מחשש, שמא הגוי יזיק לישראל, ולכן במקרה נדיר זה לא גזרו לאסור את הטלטול לחצר.³⁷

לעומת זאת, כאשר שני ישראלים דרים עם גוי בחצר אחת, וזה דבר שכית, מפני שהגוי חושש להזיק לאחד מהם – גזרו לאסור את הטלטול בחצר, עד שישכרו את רשותו. התשלום בגין שכירת רשות הגוי מדי שבת בשבתו – נועד לגרום לישראלים להעתיק את מקום מושבם מן החצר, שהגוי מצוי בה, כדי שלא ילמדו ממעשיו.

אולם, לפי ר' מאיר, תיתכן אפשרות, שגוי אחד יתגורר עם ישראלי אחד בחצר, ולכן יש לאסור את הטלטול בחצר גם במקרה כזה.

בסופו של המשא והמתן מובא הצירוף לצורך הכרעה:

"אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה – כרבי אליעזר בן יעקב! ורב הונא אמר: מנהג – כרבי אליעזר בן יעקב! ור' יוחנן אמר: נהגו העם – כר' אליעזר בן יעקב!"

34. דק"ס, עירובין סא ע"א ואות א; **אוצר הגאונים – התשובות**, עירובין, מהדורת לוין, עמ' 50, לא מוזכר "דברי ר"מ"; **תשובות גאוני מזרח ומערב**, מהדורת י' מילר, סימן טו, סימן לג, ללא דברי ר"מ; שינויי נוסחאות, עירובין פ"ו מ"א, מצייני גירסאות, אשר נאמר בהן: "דברי ר"מ", וגרסאות אחרות, אשר בהן הוא אינו מוזכר; תוספות, עירובין סט ע"א, ד"ה הוציא; ראה אפשטיין, **מבוא**, עמ' 1154-1155; אפשטיין, **תנאים**, עמ' 96 והערה 6, ועמ' 303 הערה 25; השווה **מלאכת שלמה**, עירובין פ"ו מ"א: "ל"ג דברי ר"מ... וכן בירושלמי ליתיה וגם ה"ר יהוסף ז"ל מחקו"; השווה **תוספתא כפשוטה**, עמ' 403 והערה 48; **ספר ראב"ן**, עירובין סב ע"א: "דברי ר' מאיר"; **מסורת הש"ס**, שם, סא ע"ב: "[במשנה שבמשניות גרס דברי ר"מ]"; **גנזי קדם**, מהדורת ב"מ לוין, ספר ששי, ירושלים תש"ד, עמ' 51.

35. עירובין סב ע"א; **פירוש רבינו חננאל בן חושיאל על מסכת עירובין**, מהדורת י"ש קליין, ירושלים קליבלנד תשנ"ו, עמ' שצא והערה 14; **הגהות הגר"א על התוספתא**, עירובין פ"ה ה"ט"ו, אות לה; השמטה מהספר **חסדי דוד** לתוספתא, עירובין פ"ה: "וזו סברת ר"מ דבמתני'"; הלוי, **דורות הראשונים**, עמ' צב: "והם קבלו זה סתם מר' מאיר", ועמ' 182, צג, 184; השווה אפשטיין, **מבוא**, עמ' 1155: "ושאמרו בבבלי (סב ראש עמ' א') בשלמא ר"מ קסבר... אינו מוכיח כלל... שכך נסחו במשנה" וכו'; אפשטיין, שם, עמ' 123 סעיף ד; הלבני, **מקורות ומסורות**, עמ' קסו הערה 1.

36. רש"י, שם, ד"ה אוסר עליו.

37. עירובין סב ע"א.

עירובין עב ע"א

במהלך הדיון על המשנה, העוסקת בנושא שיתופי מבואות (עירובין עא ע"א) – הובאה הברייתא הבאה:

מערבין בחצירות בפת, ואם רצו לערב ביין, אין מערבין. משתתפין במבוי ביין, ואם רצו להשתתף בפת, משתתפין. מערבין בחצירות ומשתתפין במבוי,³⁸ שלא לשכח תורת עירוב מן התינוקות, שיאמרו: אבותינו לא עירבו – דברי ר"מ, וחכ"א: או מערבין או משתתפין.³⁹

הברייתא מפרטת את המחלוקת⁴⁰ בין ר' מאיר לחכמים – בשאלה, אם סומכים על שיתוף מבואות, ולכן אין צורך לבצע עירובי חצרות, או שעדיין חייבים לבצע עירובי חצרות נוסף על שיתופי-מבואות.

לפי ר' מאיר: "מערבין בחצירות ומשתתפין במבוי".⁴¹ משמע, שיש לבצע עירובי חצרות וגם שיתופי מבואות,⁴² כדי שיהיה אפשר לטלטל בחצר ובמבוי, ופירושו – מילולי.⁴³ עירובי חצרות בלבד – לא יועילו להתיר טלטול במבוי, ושיתופי - מבואות בלבד – לא יועילו להתיר טלטול בחצר.

שיטת ר' מאיר נקראת בקצרה בלשון הראשונים: "אין שיתוף מועיל במקום עירוב".

הנימוק של ר' מאיר הוא: "שלא לשכח תורת עירוב מן התינוקות, שיאמרו: אבותינו לא

38. בכ"מ 95: "מערבין בחצירות ואין משתתפין במבוי"; השווה גנזי קדם, ספר ששי, מהדורת לוין, עמ' 54, בשי"נ; **מבוא לספר הלכות פסוקות** (דנציג), עמ' 557, בשי"נ; **ספר הפרדס** לרשי"י, עמ' לה, בשי"נ; סמ"ג, עשין דרבנן, א, עמ' רמב ע"ד, בשי"נ; ראה הערה 41 לקמן בדברי הירושלמי, עירובין פ"ז [ה"י], כד ע"ד.

39. עירובין עא ע"ב; השווה תוספתא עירובין פ"ו (פ"ט) ה"ו, מהדורת ליברמן; **תוספתא כפשוטה**, עמ' 420 שורה 17: "ואין ספק שזו היא הברייתא שלפנינו והמלין 'בפת' 'ביין' הן פירוש לעירוב ושיתוף", ועמ' 421; גולדברג, **עירובין**, עמ' 175 הערה 16; השווה אפשטיין, **תנאים**, עמ' 308: "ברייתא דדף עא ב משובשת, וה"ג: מערבין בחצרות בפת" וכו'; הלבני, **מקורות ומסורות**, עמ' קפו: "לוא היתה גירסת הברייתא לפני רב גידל אמר רב כמ"ש בתוספתא, או אפילו כמ"ש בבבלי, לא היה אומר מה שאמר. לפני רב גידל אמר רב – לא נשנו, כנראה, שני חלקי ברייתא זו יחד. החלק השני של הברייתא 'מערבין בחצרות ומשתתפין במבוי' וכו' – נשנה בנפרד מן החלק הראשון: 'מערבין בחצרות בפת' וכו'. וכן הוא הובא בירושלמי ו, ח (כג, ד) כברייתא נפרדת: 'ותני מערבין ומשתתפין כאחת' וכו'"; ווייס, **מחקרים**, עמ' 68 הערה 42, ועמ' 207; השווה ירושלמי, עירובין פ"ו ה"ח (כג ע"ד); דינר, **הגהות**, עמ' לג: "הנה סיפא דברייתא זו היא היא סיפא דברייתא בסוגיא דילן אבל הרישא דתוספתא סתומה..."; השווה בבלי, עירובין עג ע"א-ע"ב; סמ"ג, שם, עמ' רמג ע"ב-ע"ג.

40. ראה **מרא דמתניתא** [על התוספתא], עירובין, פ"ו ה"ג, ד"ה: "הכי מתנינן": "... ורבנן דר"מ היא"; ראה **אוצר הגאונים** – **התשובות**, מהדורת לוין, עמ' 59, סימן קמח: "אלא גזרו חכמים"; שם, עמ' 65: "אלא אמרו חכמים" וכו'.

41. ראה ירושלמי עירובין, פ"ז [ה"י], כד ע"ד: "מתניתא דרבי מאיר"; ראה ש' ליברמן, **ירושלמי כפשוטו**, ירושלים תרצ"ה, עמ' 338: "אפשר שהמלים: 'דר' מאיר אמר על ידי עירוב ועל ידי שיתוף' הן הוספה ע"י הסופרים. והוספות ממין אילו אחרי 'מתניתא דר' פלוני' הן רגילות מאד בירושלמי".

42. **קרבן העדה**, שם, ד"ה: "דר"מ אמר": "כר' מאיר דבעינן עירוב ושיתוף"; ראה ירושלמי, שם, פ"ו [ה"ה], כג ע"ג; **פירוש רוח זקנים** לירושלמי, שם, פ"ו ה"ה [=בבלי, **יפה עינים**, עירובין, עא ע"ב]; השווה ליברמן, **ירושלמי כפשוטו**, עמ' 313.

43. גולדברג, **עירובין**, עמ' 176-177.

עירבו".⁴⁴ כלומר, אם שיתוף מבואות היה מועיל במקום עירובי-חצרות, הצעירים היו רואים, שמטלטלים מחצר לחצר בלא עירובי חצרות, ולא היו יודעים, שכבר עשו שיתופי מבואות, והיו אומרים: "אבותינו לא עירבו" עירובי חצרות, וכך הייתה נשכחת "תורת עירוב".

לכן החמיר ר' מאיר ואמר, כי אין שיתוף מועיל במקום עירוב.

לפי חכמים: "או מערבין או משתתפין":

אין צורך לערב וגם להשתתף, אלא "סומכים על השיתוף במקום עירוב".

בהמשך הדברים באה מחלוקת ר' נחומי ורבה, המבררת, מהו השיתוף – פת או יין, ואת השלכותיו במחלוקת בין ר' מאיר לחכמים.

הדיון נחתם בצירוף: "אמר רב יהודה אמר רב: הלכה – כרבי מאיר! ורב הונא אמר: מנהג – כר"מ! ורבי יוחנן אמר: נהגו העם – כרבי מאיר!"⁴⁵

המושגים: "הלכה", "מנהג" ו"נהגו" בצירוף

במסכת תענית קיימת הבחנה, שנראית די ברורה בקשר למושגים הללו, והיא מפרשת⁴⁶ כל אחד מהמושגים בצורה שונה:

מאן דאמר: הלכה כרבי מאיר – דרשינן לה בפירקא;⁴⁷ מאן דאמר: מנהג – מידרש לא דרשינן, אורויי מורינן; ומאן דאמר: נהגו – אורויי לא מורינן, ואי עביד – עביד, ולא מהדרינן ליה.

תרגום הדברים: "מי שאמר הלכה – דורשים אותה בפרק; מי שאמר מנהג – דרשה לא דורשים, הוראה – מורינן; ומי שאמר: נהגו – הוראה לא מורינן, ואם עשה – עשה, ולא מחזירין אותו".

מהמושגים הללו משתמע, שהם מדורגים כ"הכרעות שתוקפן יורד ונחלש".⁴⁸

על ההבחנה ועל ההבדלים בין המושגים הללו, באופן כללי – משתמע גם ממקורות מתקופת התנאים, האמוראים⁴⁹ והגאונים.⁵⁰

44. אפשטיין, **תנאים**, עמ' 316: "לר"מ זוהי עיקר מצות עירוב חצירות, שלא לשכח תורת עירוב מן התינוקות"; השווה ירושלמי, עירובין פ"ג ה"ב (כ ע"ד): "א"ר יהושע: מפני מה מערבין בחצירות? מפני דרכי שלום".

45. כ"י"א יש תוספת: "אמי רב ברונא אמי רב: הלכה כא [סוף השורה] כאלעזר בן תדאי"; השווה **רוח זקנים** לירושלמי, עירובין פ"ו ה"ה [=יפה עינים, שם, עא ע"ב]: "בירושלמי: ר' אחא בשם רב".

46. אורבך, **הלכה**, עמ' 33.

47. רש"י, עירובין סב ע"ב ד"ה הלכה: "בפירקא ברביים"; כללי שמואל לר"ש סיריליון, מהדורת שב"ד סופר, ירושלים התשל"ב, סימן שלג עמ' קכד; י' גפני, **יהודי בבל בתקופת התלמוד – חיי החברה והרוח**, ירושלים תשנ"א, עמ' 205–206, מציין את סימניה העיקריים של הפרקא; ע"צ מלמד, **מבוא לספרות התלמוד**, מהדורה שלישית, ירושלים התשכ"ב, עמ' 64 הערה 142: דורשין אותו ב"פרק" (=הדרשה בציבור).

48. השווה עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 310, שאינו סבור כן.

49. דה-פריס, **שם**, עמ' 158–159; גפני, **שם**, עמ' 207; מלמד, **שם**, עמ' 64.

50. גינצבורג, **גאוניקה**, עמ' 45: "ולא ידעינן מהאי טעמא או הילכתא או מנהגא... ובתורת איסור נהגו קדמונינו".

המושגים נועדו לצורך פסיקת ההלכה – "כמאן"⁵¹ וזהו השימוש, שעשו בהם האמוראים⁵² – בבואם לפסוק⁵³ כמו מי ההלכה,⁵⁴ ולקבוע, אם מדובר ב"הלכה",⁵⁵ "במנהג"⁵⁶ או ב"נהגו העם"⁵⁷ – על כל ההבדלים, המשתמעים מקביעה זו.⁵⁸

אך לא כולם מסכימים להבחנות הללו בין המושגים האלה, אלא יש הרואים בהם שלוש הכרעות

51. רבינו גרשום, תענית, שם; רש"י, תענית, שם, ד"ה דדרשינן בפירקא: "הלכה כרבי מאיר דבעינן דליקום כוותיה עלמא"; **חידושי המאירי**, עירובין, כרך שני, עמ' קצא הערה 626: "דלא פשיטא ליה כולי האי דתהוי הלכה כר"מ וכו', הרי בהדיא דמנהגי ונהגו הוא משום דלא ברירא לן ההלכה כולי האי... אבל רבינו נקט דאתינן עלה משום דלא ברירא לן ההלכה כ"כ".

52. **תוספות**, ברכות נב ע"ב ד"ה נהגו: "איכא אמוראי דפליגי".

53. אלבק, **מבוא לתלמודים**, עמ' 184-185 ערך: "רי יוחנן".

54. ראה **שו"ת מהרי"ק**, שורש קע"ב: "דתענית דבשלמא התם שבאו אמוראי לפסוק הלכה כמאן, חד אמר הלכה כפלוגי וחד אמר נהגו כפלוגי וחד אמר מנהג כפלוגי, אז ודאי שייך לחלק בין נהגו למנהג, מדקאמר נהגו, מנהג, שמע מינה דמעצמם נהגו " וכו'".

55. ראה **ערוך השלם**, עמ' 207-208 ערך: "הלך (...הלכה...)"; ראה אורבך, **ההלכה**, עמ' 8: "הגדרתו של... בעל הערוך... מציינת בדיוק את משמעותה הכפולה של ההלכה: א. מסורת, שלפיה נהגו מדור לדור; ב. הדרך המקובלת על הרבים"; **אנציקלופדיה תלמודית**, ט"ו, עמ' רמא; **תוספות**, ברכות נב ע"ב ד"ה נהגו העם; **פחד יצחק**, חלק שני, ד"ה הלכה דרשינן; אורבך, **ההלכה**, עמ' 89, על התמורה – במשמעות המונח "הלכה"; אורבך, **הז"ל**, עמ' 553.

56. **ערוך השלם**, חלק חמישי, עמ' 173, ערך: "מנהג": "ענין הרגל מעשה"; השווה הערוך בהערה הבאה לערך: "נהגו"; רש"י, תענית, שם, ד"ה אורוי; **פחד יצחק**, חלק שני, ירושלים תש"ל, דף כא ע"ב, ערך: "הלכה דרשינן לה בפרקיה"; **פחד יצחק**, שם, סימן קל"ב, עמ' קמה; ראה אלון, **המשפט העברי**, עמ' 728-730, על המנהג – כפוסק ומכריע; ד'. שפרבר, **מנהגי ישראל – מקורות ותולדות**, ירושלים תשנ"ג, חלק א', עמ' ז, בשם אביו: "הכל יודעים שאין דינו של מנהג כדינה של הלכה"; ראה דה-פריס, **שם**, עמ' 157, ובעמ' 159: "המנהג בא במקום כאלה להכריע במקום שאין הלכה ברורה", ועמ' 165; כהנא, **ההלכה והמנהג**, עמ' 554-564. למרות האמור – עדיין יש להבחין בין סוגי המנהג לגווני השונים.

57. **ערוך השלם**, חלק חמישי, עמ' 316, ערך: "1 נהגו": "ובדרז"ל הרגל מעשה"; רש"י, תענית, שם ד"ה אורוי; **תוספות**, ראש השנה טו ע"ב ד"ה וכו' נהגו; רש"י, כתובות ג ע"ב ד"ה התם נהגו: "משמע רובם נהגו"; **תוספות** ברכות נב ע"ב, ד"ה נהגו; השווה **תוספות**, פסחים קג ע"א ד"ה ואמר: "והאי נהגו לא הוי כהאי נהגו דברק בתרא דתענית"; קידושין עח ע"ב; **פחד יצחק**, חלק חמישי, סימן קל"ג, עמ' קמה, ערך: "מנהג מבטל הלכה"; **פחד יצחק**, אות נו"ן, ירושלים תש"ל, עמ' כז, ערך: "נהגו": "נהגו לעשות כך או מותר לעשות כך... יש מחלוקת..."; **הליכות אלי**, סימן תקצב וסימן תקפט; אלון, **המשפט העברי**, עמ' 729 אינו מבחין בין "מנהג" ל"נהגו העם". מדבריו משמע, ש"נהגו העם" הוא הנימוק להכרעת ההלכה כרי מאיר.

"נהגו העם" – בעירובין סב ע"ב, ראה **תוספות**, ברכות נב ע"ב ד"ה נהגו העם: "נהגו דקאמר אידך הוי דיעבד"; **שו"ת הרמ"ע מפאנו**, עמ' שב, בהגהות, ד"ה בפרק הדר.

"נהגו העם" – בעירובין עב ע"א, **חידושי המאירי**, עירובין, כרך שני, עמ' קצא הערה 626; ראה **פני משה**, עירובין פ"ו ה"ה ד"ה על דעתיה דרבי מנא: "נהגו הכל כרבי מאיר בעירובין, ולא דהלכה כן, אלא שנהגו כך", משמע יש הבדל בין "נהגו" ל"הלכה"; **מנחת זכרון**, שם, עב ע"א ד"ה בתוסי: "דאי"כ לא הול"ל לשון זה אלא הול"ל הלכה כרבנן".

58. **תוספות**, רה"ש טו ע"ב ד"ה וכו'; **שו"ת מהרי"ק**, שורש נד: "ואומר בירושלמי: אם הלכה רופפת בידך, הלך אחר המנהג; ובמקום ההוא אומר: ראה היאך הציבור נוהג... וכו'. משמע, שיש השלכות והבחנות בין המושגים הללו. על דברי מהרי"ק – השווה **פחד יצחק**, חלק חמישי, עמ' קמ.

לגבי עירובין סב ע"ב – ראה רש"י, עירובין סב ע"ב ד"ה הלכה וד"ה מנהג; **תוספות**, עירובין סב ע"ב ד"ה רבי; רב נסים גאון, שם; **ספר העתים**, הלכות שיתופי מבואות, עמ' 101; **שו"ת מהרי"ק**, שורש קעב: "וכן היא דעירובין בפרק הדר"; **בית הבחירה**, עירובין, סא ע"ב, מהדורת מ' הרש"ר, ירושלים תשכ"ב, עמ' רמא: "אלא הלכה גמורה ואפילו בפרקא נמי דרשינן"; **חידושי הרשב"א**, עירובין סב ע"ב, מהדורת י"ד אילן, ירושלים 1989; **פירוש רבינו שמואל בן חכמון על הלכות הרי"ף**, עירובין סב ע"ב, מהדורת חמ"י שטיינברג, בני ברק תשל"ד; **הליכות עולם**, שער ב, א, עמ' 17: "וכן בהרבה מקומות[?]; **כללי שמואל** לר"ש סיריליו, סימן שלג עמ' קכד; **אלפסי זוטא**, עירובין פ"ו, סב ע"ב; **שו"ת הרמ"ע מפאנו**, נדפס מחדש, ירושלים היתשכ"ג, עמ' שב.

לגבי עירובין עב ע"א – ראה **ספר העתים**, שם; **חידושי המאירי**, שם, עמ' קצ-קצא: "יוכר כתבנו למעלה ההפרש שבין הלכה ובין מנהג ובין נהגו...".

מקבילות:

"לשון 'הלכה' ולשון 'נהגו' – אין ביניהם, למעשה, כל נפקא מינה, אלא שתי לשונות של שתי מסורות לדבר אחד.

דבר זה יוצא משני מקומות בירושלמי וממקום אחד בבבלי... עירובין פ"ו [ה"ה], כג ע"ג... הירושלמי מזהה לשון 'הלכה' של בן תדאי בברייתא – עם הכרעת ר' יוחנן ב'נהגו'. מגילה פ"ב ה"ג עג ע"ב... הירושלמי מציע את הכרעת רב ב'הלכה', ואת הכרעת ר' יוחנן ב'נהגו' – כהכרעות מקבילות, ואינו מצביע על הבדל ביניהן. עירובין עא ע"ב... ובבבלי כאן לא הבחינו בין הלכה, מנהג ונהגו. ולפי פשוטם, הסוגיה מציעה לנו כשלוש הכרעות מקבילות⁵⁹... ומשגרסו ב'תענית' 'הלכה', 'מנהג' ו'נהגו' כר"מ... נתפרשו המקורות לא כשלש הכרעות מקבילות, אלא בדרך של הכרעות שתוקפן יורד ונחלש".⁶⁰

ברם, טענה זו צריכה עיון,⁶¹ מפני שמצינו את ר' יוחנן מנסח את דבריו במקומות אחרים בצורה מפורשת, בלשון 'הלכה',⁶² או 'נהגו העם',⁶³ וכן רב הונא.⁶⁴ משמע, שהם הבחינו בין המושגים הללו.⁶⁵

התגבשותו של הצירוף

במסכת תענית: "אמר רב יהודה אמר רב" נקט לשון "הלכה" – כרבי מאיר, ונראה, שזוהי המסורת הבבליה הקדומה⁶⁶ – ללא דברי ר' יוחנן ודברי רב הונא (או רבא).

בתלמוד הירושלמי⁶⁷ – כל הצירוף לא קיים:

הירושלמי משמיע לנו שם: "רבי זעורה בשם רבי יוחנן: בעירובין ובתענית ציבור – נהגו הכל

59. עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 309.

60. עמינח, **שם**, עמ' 310; ראה הליכות עולם, יבין שמועה, **שם**, עמ' 17: "דהא דאמרינן דנהגו אורויי – לא מורינן לכתחילה, היינו כי איכא מאן דפליג ואמר הלכה"; ביחס לקריאת מגילת רות, ראה מחזור ויטרי, מהדורת ש' הורוויץ, ירושלים תשכ"ג, עמ' 708: "ונהגו העם כן, שאין הלכה נקבעת אלא עד שיהא מנהג".

61. אעפ"י שבמקום ספציפי זה בתענית נראים דברי עמינח.

62. לדוגמה: שבת לה ע"א; עירובין מו ע"א, ע"ב; מז ע"א, ע"ב; בבא בתרא קסח ע"א; סנהדרין כח ע"ב; עבודה זרה יג ע"א; ירושלמי, תרומות פ"ג ה"א (מב ע"א); ראש השנה פ"ז ה"י (נט ע"ד); מועד קטן פ"ג ה"ה (פב ע"ב); שם, פ"ב ע"ג; ביכורים פ"א ה"ה (סד ע"א); שבת פ"ט ה"ג (יב ע"א); עירובין פ"ו ה"א (כג ע"ב); **שאלות דרב אחאי גאון**, מהדורת ש"ק מירסקי, אמור, ש' קכא, עמ' רכז; **הלכות גדולות**, מהדורת א"ש טרויב, הלכות מיאון, עמ' 123.

63. אורבך, **מסורת**, עמ' 149: "יש מקום להשערה, שגם ר' יוחנן ניסח את דבריו בלשון: 'נהגו העם בְּשִׁמְיָם ואחר כך מְאֹרִי'".

64. לשון "הלכה" בבבלי – לדוגמה: ברכות ט ע"ב; ביצה יז ע"א; נדרים כד ע"ב; שם, מו ע"ב; בבא מציעא עב ע"א; לשון "הלכה" בשם רב, לדוגמה: ירושלמי, יום טוב פ"א ה"א (ס ע"א); עירובין פ"א ה"ד (יט ע"א); שם, פ"ג ה"י (כא ע"ב).

65. **ירושלמי**, שביעית פ"ה ה"א (לה ע"ד): "אנא אמר מנהג, וְאֵת אמר הלכה"; תרומות פ"ג ה"ד (מב ע"א): "אמר רבי יוסי הלכה כבית שמאי והרבים נהגו כבית הלל"; פסחים פ"ד ה"ג (ל ע"ד): "כשם שקונסין להלכה כך קונסין למנהג".

66. עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 308.

67. **תעניות** פ"ד ה"א (סז ע"ב).

כרבי מאיר".⁶⁸

הואיל ולפי ר' יוחנן נהגו הכל כרבי מאיר, הרי בעירובין ובתענית ציבור צורפו דברי ר' יוחנן אלו בלשון "נהגו" – לדברי "אמר רב יהודה אמר רב",⁶⁹ שקבע: "הלכה כרבי מאיר בעירובין (עב ע"א) ובתענית כאן.

באופן זה נתקבלה בתענית תחילתו של הצירוף ההולך ומתגבש: "אמר רב יהודה אמר רב: הלכה – כרבי מאיר! ור' יוחנן אמר: נהגו העם [או הכל – כבירושלמי] – כרבי מאיר", או הצירוף הקדום.⁷⁰ "דברי רב הונא, שקבע בלשון 'מנהג', נאמרו בעירובין בלבד, ששם מתאים לשון 'מנהג'... דברי רב הונא נוספו באשגרה לתענית".⁷¹ כך נתגבש הצירוף בתענית ובעירובין (עב ע"א).

בעירובין (סב ע"ב) חל תהליך דומה:

"דברי ר' יוחנן [שאמר: 'נהגו העם כראב"י'] ודברי רב הונא [שאמר: 'מנהג כראב"י'] אינם ידועים לאביי".⁷²

אביי מכיר רק את דברי "אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה – כראב"י", מפני שכך הוא מציין בשאלתו לרב יוסף, ו"דברי ר' יוחנן, שבאו ממסורת א"י, נצטרפו למסורת זו, בתקופה שאחרי אביי".⁷³

"נראה לומר, כי דברי ר' יוחנן נאמרו בלשון הלכה כבירושלמי (פ"ו [כג ע"ב]): 'הלכה כראב"י', ולשון 'נהגו' – נתחלף כאן באשגרה. ובודאי שאין מקום כאן לדברי רב הונא בלשון 'מנהג', ואף הם נוספו כאן באשגרה" מתענית.⁷⁴

גם נוסח כתי"י אוקספורד 366⁷⁵ – דומה לסדר הצירוף בתענית (כו ע"ב) בתחילת התהוותו. לפי נוסח זה, ייתכן, שהצירוף כמות שהוא לא הופיע מלכתחילה גם בעירובין (סב ע"ב), אלא נוסח לאחר מכן או שהותאם לסדר הצירוף, כפי שהוא מופיע בשני המקומות האחרים.

לאור האמור, יש לומר, שהצירוף לא היה במקור, אלא נוסח בסוגיות הללו יש מאין (*ex nihilo*).

תפקידם של פרטי הצירוף

לכאורה, היה אפשר לומר, שהפרטים, המרכיבים את הצירוף, משקפים את התלבטות

68. וכך גם מופיע בירושלמי, עירובין פ"ו [ה"ה] (כג ע"ג); (וכן לקמן, שם, פ"ו [ה"ח], [כג ע"ד]); מגילה פ"ב ה"ג (עג ע"ב) ללא הצירוף.

69. עמינח, עריכת מסכתות, עמ' 308, ובעמ' 309: "לשון 'נהגו' שבמסורת הא"י עברה לבלב בדקדוק".

70. ראה ספר ראב"ה, הלכות תענית, ח"ב, כרך שלישי, מהדורת א' אפטוביצר, מהדורה שנייה, ירושלים תשכ"ד, סימן תתע"ז, עמ' 637: "תא שמע דאמר רב הלכה כרבי מאיר ורבי יוחנן אמר נהגו העם כרבי מאיר" – ללא דברי רב הונא או רבא שאמר "מנהג כרבי מאיר".

71. עמינח, עריכת מסכתות, עמ' 310.

72. עמינח, שם, עמ' 309.

73. עמינח, שם.

74. עמינח, שם, עמ' 309-310.

75. ראה עמ' 2 הערה 3 לעיל.

האמוראים בקביעת ההלכה: זה אומר בכ"ה, וזה אומר בכ"ה: "הלכה", "מנהג" או "נהגו", כשלמעשה, כל אחד מפרטי הצירוף מכיל מידע הלכתי, המביע את דעתם של האמוראים ומוסר את ההכרעה ההלכתית שלהם בנושא הנידון בסוגיות.

אך תפקידם של פרטי הצירוף הוא אחר:

אותם פרטים נצטרפו – כדי לחזק את הקביעה ההלכתית הראשונה הקדומה, שנקטה לשון "הלכה", כלומר, דברי ר' יוחנן, שנקט לשון: "נהגו העם כר' מאיר" – צורפו לדברי "אמר רב יהודה אמר רב: הלכה – כר' מאיר", ובאו כדי לחזק אותם.⁷⁶

לפיכך, צורפו מאותה סיבה גם דברי רב הונא, שנקט לשון: "מנהג – כר' מאיר".

כל הפרטים, המרכיבים את הצירוף, אמורים להוות יחד מקשה אחת, שאין מקום לערער על הקביעה ההלכתית שלה, המורה כר' מאיר, אלא שבכל זאת, קמו מערערים על פרטי-הצירוף.⁷⁷

מטרת עריכת הצירוף

הצירוף בסוגיות הנדונות בא כדרך לקביעת ההלכה: בתענית (כו ע"ב)⁷⁸ ובעירובין (עב ע"א): הלכה – כר' מאיר, ובעירובין (סב ע"ב): הלכה – כרבי אליעזר בן יעקב.

בתענית (שם) ובעירובין (עא ע"ב) המחלוקת היא בין ר"מ לחכמים (=ר' יהודה – בתענית).

לפי כללי הפסיקה,⁷⁹ ההכרעה הייתה צריכה להיות כחכמים, לפי הכלל: "יחיד ורבים – הלכה כרבים" או הכלל: "ר' מאיר ור' יהודה – הלכה כר' יהודה",⁸⁰ אלא שבניגוד לכללי הפסיקה – שיטתם ההלכתית של עורכי הסוגיה כמות שהיא לפנינו היא כר' מאיר דווקא, ולא כר' יהודה או כחכמים:

כדי להורות על דרכם זו לקביעת ההלכה – השתמשו העורכים בצירוף: "הלכה, מנהג, נהגו",⁸¹ כלומר, מי שבא לקבוע הלכה "כמאן" – יונחה על ידי הצירוף לקבוע כר' מאיר, בין בדרך של "הלכה" או "מנהג" או "נהגו העם". מעתה, לכל פונות (=פניות) שאתה פונה – הקביעה ההלכתית תהיה כר' מאיר, בין יש הבחנה בין המושגים הללו, ועל אחת כמה וכמה – אם אין ביניהם הבחנה, ולכולם יש משמעות אחת של הלכה כהכרעות מקבילות.⁸²

בעירובין (סב ע"ב) המחלוקת היא בין ת"ק (=ר' מאיר) וראב"י:

76. עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 308: "את דבריו של ר' יוחנן 'נהגו העם כר"מ' צירפו אל הכרעת רב יהודה אמר רב. ועם הכרעה זו נתחזקה המסורת הסוראית".

77. עמינח, **שם**, עמ' 310.

78. כך משתמע לגבי תענית מדברי עמינח, **שם**, עמ' 310: "ומשגרו ב'תענית' 'הלכה' 'מנהג' ו'נהגו' כר"מ, נמצאה ההכרעה כר' יוסי בלתי מובנת".

79. ראה עמ' 13 להלן: הקשיים שמעורר הצירוף.

80. עירובין מו ע"ב.

81. דבר דומה, ראה לדוגמה **ירושלמי**, תרומות פ"ג ה"א (מב ע"א): "בגין דתני לה רבי ישמעאל בי רבי יוסי בשם אביו ואמר רבי יוסי בשם רבי יוחנן: רבי יוסי וחביריו – הלכה כרבי יוסי מחביריו, דלא תיסבור למימר: אוף (=אף) הכא כן. לכן צריכה מימר הלכה כרבי", כלומר, השימוש במילה: "הלכה" נועד לשלול אפשרות הלכתית אחרת, שהייתה יכולה להיווצר לפי כללי הפסיקה המקובלים.

82. עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 309-310.

ר' מאיר הוא חכם בדרגה עדיפה מראב"י,⁸³ וההלכה הייתה צריכה להיקבע כר' מאיר, לפי כללי הפסיקה המקובלים, אך גם כאן שיטתם ההלכתית של עורכי הסוגיה היא שונה: הפעם הם סבורים כראב"י, ולא כר' מאיר – כמו בשתי הסוגיות לעיל. שוב, נאלצו העורכים לעשות שימוש בצירוף – כדי להצביע על דרכם ההלכתית כראב"י, כשמטרת הצירוף היא למנוע כל אפשרות, שתיקבע הלכה כר' מאיר – בניגוד לשיטתם ההלכתית.

הקשיים שמעורר הצירוף

תענית כו ע"ב

הצירוף מעורר מספר קשיים:

הקושי הראשון בא לידי ביטוי בחוסר הבהירות באשר לדרך קביעת ההלכה בתענית: מחד גיסא, נקבע כר' מאיר במונח "הלכה": "אמר רב יהודה אמר רב: הלכה – כרבי מאיר", שמשמעותו – דורשים כמותו בפרק. מאידך גיסא, נקבע כמותו במונח: "מנהג – כרבי מאיר", ובמנהג: "מידרש לא דרשינן" – כר' מאיר, וההסבר: מפני שאין הדבר פשוט, שההלכה כר' מאיר.⁸⁴ אכן, בהמשך הסוגיה לא נקבעה ההלכה כר' מאיר, אלא כר' יוסי:⁸⁵ "ורב נחמן אמר: הלכה – כרבי יוסי, והלכה – כרבי יוסי".⁸⁶ לעומת זאת, המשך הסוגיה מעורר שוב קושי:

"והאידינא מאי טעמא פרשי כהני ידיהו במנחתא דתעניתא",⁸⁷ מפני ששמעו מכאן, שבשלב מסוים מאוחר יותר⁸⁸ – נשתנתה הקביעה ההלכתית מ"הלכה כר' יוסי" – להלכה כר' מאיר⁸⁹

83. ראה בראשית רבא, מהדורת תיאודור-אלבק, חיי שרה, סא, ג, עמ' 660: "שנים עשר אלף תלמידים היו לו לר' עקיבא ... ובסוף העמיד שבעה, ר' מאיר" וכו', ר"מ הוא הראשון מביניהם; היימאן, **תולדות**, עמ' 182, ערך: "ר' אליעזר בן יעקב" [השני]; השווה דינר, **הגהות**, עמ' 56: "הדר עם הנכרי אוסר היינו ר"מ... ומביא אח"כ ראב"י לאשמועין דאיכא גברא רבה דפליג על רישא דרישא".

84. רש"י, תענית שם ד"ה אורוי; דה-פריס, **שם**, עמ' 159: "המנהג בא להכריע במקום שאין הלכה ברורה ופסוקה מחוסר מסורת", ובעמ' 160: "לסוג זה שייכים גם המקומות... מנהג, נהגו העם בתענית כו ב'... עירובין סב ב' (הלכה, מנהג, נהגו העם כראב"י) שם עב א' (הלכה, מנהג, נהגו העם כר"מ)... אף כאן בא המנהג לקבוע את ההלכה השנויה במחלוקת... בעקר בחוסר הכרעה, אך בשניהם קובע הנהג, אם גם אין ערכו מבחינה מסוימת שוה לפסק רש"י".

85. **אוצר הגאונים – התשובות**, תענית, מהדורת ב"מ לוין, כרך חמישי, ירושלים תרצ"ב, עמ' 38, סימן עז: "ולית בה ספיקא דהלכה כר' יוסי"; שם, סימן עו: "והכי מסקנא וכן מורין בי מדרשא".

86. רש"י, **שם** ד"ה ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי והלכה כרבי יוסי: "גמרא קא פסיק, ומהדר סתמא ומוקי לה הלכה כרבי יוסי"; ראה עוד עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 308.

87. גרטנר, **תענית**, עמ' 31; ראה הערה 90 לקמן.

88. הלבני, **מקורות ומסורות**, עמ' תנו, אולי מתקופת הסבוראים.

89. רבינו גרשום, תענית, כו ע"ב: "והואיל והלכה כרבי יוסי מאי טעמא פרסי כהני ידיהו ביום הכפורים במנחה"; **ספר ראב"י**, הלכות תענית, מהד א' אפטוביצר, סימן תתע"ז, עמ' 638, בהערה 11 (שמתחילה בעמ' 637), בהערת המהדיר לדברי הרא"ש: "א"כ האידינא הוא ניגוד לגזרת ר' יוסי והיא היתה ביוה"כ, א"כ 'האידינא' ג"כ מדבר ביוה"כ... 'ומה שכתב בגזירת ר' יוסי: 'ביום הכיפורים' כונתו לתרץ הסתירה בתכ"ד [=בתוכן דברים] שבגמרא: הלכה כר' יוסי והאידינא מאי טעמא פרסי (=פרש"י), ובהמשך ההערה בעמ' 639: 'והנה הקושי שיש

לאור השאלה ב"האידינא", מפני שהמילה "דתעניתא" נוספה מאוחר יותר.⁹⁰ ייתכן, שכל המשפט הזה: "והאידינא מאי טעמא פרשי כהני ידיהו במנחתא דתעניתא" – נוסף אף הוא מאוחר יותר – בהתאם לשינויים ההלכתיים שחלו אז.⁹¹ לפיכך נראה, שנוסח הסוגיה ללא משפט זה הוא המקורי.⁹² קושי נוסף בצירוף בתענית, הוא בפסיקת ר' יוחנן: "נהגו העם כר' מאיר" – בניגוד לכללי הפסיקה, שהוא עצמו קבע.⁹³ ר' יוחנן קבע, שבמחלוקת בין ר' מאיר ור' יהודה – ההלכה היא כר' יהודה, ובמחלוקת בין ר' יהודה ור' יוסי – ההלכה היא כר' יוסי.⁹⁴ מכאן יוצא, מחד גיסא, שבמחלוקת בין ר' מאיר ור' יוסי – ההלכה צריכה להיות כר' יוסי. בהתאם לכך, ר' יוחנן היה צריך לפסוק בתענית – כר' יוסי, שאין נשיאת כפיים במנחה, אך הוא פסק כר' מאיר, המתיר נשיאת כפיים במנחה של יום הכיפורים.⁹⁵ מאידך גיסא, אפשר לומר ההפך, שאין כלל כוונה לפסוק כר' מאיר: ההלכה נפסקת לפי כללים בפסיקת ההלכה, ואמנם כן נמצא בבבלי, כו ע"ב: "הלכה – כר' יוסי".⁹⁶ קושי אחר הוא⁹⁷ הצירוף: "הלכה, מנהג, נהגו העם": צירוף זה מורה על ההכרעה כר' מאיר, ולכן הוא גורם לכך שהכרעת רב נחמן כרבי יוסי – בלתי מובנת.⁹⁸ כדי שהכרעה כר' יוסי ביחס לצירוף תהיה ברורה, קבעו כר' יוסי ביום הכיפורים, שאין נשיאת כפיים במנחה, ובתעניות יש נשיאת-כפיים. קביעה זו מאלצת את העורכים להשלים את גירסת "האידינא" שהייתה לפנייהם ולהוסיף בה את המילה "דתעניתא",⁹⁹ ולגרום בכך לחילופי

בגמרא שפסק הלכה כר' יוסי שאין נ"כ [=נשיאת כפיים] במנחה ותוך כדי דיבור אמר והאידינא מאי טעמא קא פרשי; הקושי הוא לאור הסדר המוצג בסוגיה: דברי ר' יוסי ואח"כ דברי ר"מ, משמע שחזרו להכרעה כר"מ; **ספר העיטור, עשרת הדברות**, נתיבות שמואל, הלכות יוה"כ, עמ' קח, ניו יורק תשט"ז, אות ו, הקושיה: "והאידינא" קאי אליבא דר"י [=ר' יוסי]; **שבלי הלקט השלם**, מהדורת ש' באבער, ירושלים תשכ"ב, סדר יוה"כ, סימן שכ, עמ' 298, בשם ר' בנימין; ראה **חידושי הריטב"א**, תענית, כו ע"ב: "ולפיכך כשפסקו עכשיו כרבי יוסי, הוקשה לנו, היאך נהגו לישא כפיים במנחה"; **חידושי הרמב"ן**, תענית כו ע"ב ד"ה ראיתי: "אלמה אמרינן בגמרא בתר דפסקינן: והלכה כר' יוסי, אלא האידינא מאי טעמא פרסי ידיהו במנחה"; גרטנר, **תענית**, עמ' 31, 113-114.

90. ראה עמ' 20 להלן: הצירוף כדרך לקביעת הלכה, על המילה: "דתעניתא".
91. גרטנר, **תענית**, עמ' 31-32, 114-116.
92. גרטנר, **שם**, עמ' 32, 122; ראה עמ' 20 להלן: הצירוף כדרך לקביעת הלכה.
93. בהנחה, שאין מדובר כאן בפסיקה במשמעות המושג "הלכה", כפי שטוען עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 310-309.
94. עירובין מו ע"ב; ראה **תוספות**, זבחים ו ע"א ד"ה אחד; ירושלמי, ברכות פ"ב (ד ע"ד).
95. אלון, **המשפט העברי**, עמ' 729 והערה 11; כהנא, **ההלכה והמנהג**, עמ' 558; "י"ל הכהן פישמן, "ה"מנהג" בספרות הגאונים", בתוך: הנ"ל (עורך), **ספר היובל לד"ר ב"מ לוי ליובלו הששים**, ירושלים ת"ש, עמ' קלה.
96. גולדברג, **דרכו**, עמ' 267.
97. כאן הקושי נובע מן הסדר המוצג בסוגיה: דברי ר"מ, ואח"כ – דברי ר' יוסי.
98. ראה **חידושי הריטב"א**, תענית כו ע"ב ד"ה דתניא.
99. עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 310; ראה להלן: הצירוף כדרך לקביעת הלכה בדברי השאלות.

שנתון "א" – תשס"ז – כרך י"ב

גרסאות, שהשפיעו לבסוף על פסיקת ההלכה.¹⁰⁰

עירובין סב ע"ב

בסוגיה בעירובין סב ע"ב היה צריך לפסוק הלכה כראב"י, כיוון שהלכה כדברי המקל בעירוב,¹⁰¹ ולא כמשתמע מקושיית אב"י על רב יוסף, שההלכה כראב"י, וגם לא מדברי "אמר רב יהודה אמר שמואל", שנקט לשון: "הלכה כראב"י", שהרי ר' יוחנן חולק על שמואל, ובכל מקום קיימא לן כר' יוחנן – לגבי שמואל¹⁰² ורב.¹⁰³

ועוד, מה ראה שמואל לפסוק הלכה כראב"י (ושאר האמוראים בצירוף – במינוחים השונים שנקטו), הרי בכל מקום הלכה כמותו, שהרי משנתו "קב ונקי"¹⁰⁴ קושי אחר עולה מן המחלוקת בין ר' מאיר, המחמיר בעניין עירוב, ובין ר' אליעזר בן יעקב המקל, שבעניינה אומר ר' יוחנן, שנהגו העם כראב"י – להקל:

מדוע במקרה זה פוסק רבי יוחנן כרבי מאיר, בניגוד לכלל המקובל, שמשנת רבי אליעזר בן יעקב – קב ונקי?

האם משום "דלא מסתבר כוותיה" דרבי אליעזר בן יעקב?¹⁰⁵

במילים אחרות: ביחס לשלוש הסוגיות הנידונות לעיל – האם מי שסבור "מנהג" – סבור סברה אחרת להלכה?

וכן מי שסבור: "נהגו העם" – סבור סברה אחרת להלכה?¹⁰⁶

אם כן, מדוע לא הוצגה דעתם להלכה באופן מפורש?

100. עמינח, שם, עמ' 311.

101. עירובין מו ע"א.

102. **גהות וחדושי הרש"ש**, עירובין סב ע"ב ד"ה תוס' ד"ה ור' יוחנן; **המרדכי**, עירובין, סימן תקט; שו"ת **שאגת אריה החדשות**, יו"ל מחדש, ירושלים תשל"ד, עמ' 76, ד"ה ולענין.

103. הרא"ש, שם, סב ע"ב; מהר"ם מרוטנברג, **תשובות פסקים ומנהגים**, ח"ד, מהדורת א' קליין, ירושלים תשל"ז, סימן קפב, עמ' עח הערה 11.

104. **מצפה איתן**, עירובין סב ע"ב; לב רחב, עירובין שם; **שו"ת באר חיים מרדכי**, או"ח, סימן ח עמ' קנד, ד"ה ועל; הלבני, **מקורות ומסורות**, עמ' קסז, הערה 6. הכלל: "משנת ר' אליעזר בן יעקב ונקי" – מצוי ביבמות מט ע"ב; השווה **אבות דרבי נתן**, מהדורת ש"ז שכטר, ניו-יורק תשכ"ז, נוסחה א' פרק י"ח, עמ' 68: "איסי בן יהודה היה קורא לחכמים שמות... לרבי אליעזר בן יעקב – קב ונקי"; ראה גיטין סז ע"א.

יש ספק, באיזה ראב"י מדובר: הראשון או השני. ראה זו פרנקל, **דרכי המשנה**, וורשה תרפ"ג, עמ' 76-77 והערה 6; ראה היימאן, **תולדות**, חלק ראשון, עמ' 181, ערך: "ר' אליעזר בן יעקב (תנא דמשנה)": "בדברי ימי התנא הזה באה עירבוביא גדולה". הצעתו לפתרון הבעיה – עמ' 183, ערך: "ר' אליעזר בן יעקב": "הכלל קאי על שניהם, על הראשון – משמעון בן עזאי, ועל השני – מדברי איסי בן יהודה"; על דברים אלה כתב הלבני, **מקורות ומסורות**, עמ' קסז, הערה 6: שהם "אינם מניחים את הדעת". ראה **ספר כריתות**, שם, הוכחה בשם הח"צ, שממנה משתמע שמדובר בראב"י הראשון. הלוי, **דורות הראשונים**, עמ' 184, סבור, שמדובר בראב"י הראשון; בעמ' צא-צג הוא שולל את דעת פרנקל, ובעמ' 182 הוא מפרט את שיטתו, ומתייחס לראב"י השני "ויכול להיות שהי' נכדו של הראשון".

נראה, שניידו את הקביעה: "קב ונקי" מראב"י הראשון – לראב"י השני בגלל הזהות בשמות.

105. כהנא, **הלכה והמנהג**, עמ' 558; **תוספות**, בכורות כג ע"ב: "יש דלא מסתבר כוותיה"; השווה עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 309-310.

106. ראה **חידושי הרמב"ן**, שבועות מב ע"ב, מהדורת המרכז לחינוך תורני זכרון יעקב תשנ"ד: "הלכה כראב"י... בהדר [עירובין סב ע"ב] לאפוקי ממאן דאמר נהגו ומנהג".

קושי נוסף: לשון "נהגו" היא תמוהה, "שהרי אין מקום להכריע כראב"י בלשון 'נהגו העם' כראב"י... ובודאי שאין מקום כאן לדברי רב הונא בלשון 'מנהגו'".¹⁰⁷ ועוד.¹⁰⁸

עירובין עב ע"א

לעיל הצגנו, שהברייתא משובשת, ונראה, שהיא מורכבת משני חלקים נפרדים.¹⁰⁹ השאלה היא, האם הצירוף כר' מאיר נקבע ביחס לכל הברייתא, או רק ביחס לחלקה הראשון או השני?

קושי נוסף: אמנם הצירוף מכריע כר' מאיר, אבל לא ברור ממנו כפירושו של מי: של ר' נחומי או של רבה במחלוקתם – באשר לפירוש מחלוקת ר' מאיר וחכמים בברייתא, המוזכרת לפני הצירוף.

קושי אחר העולה מכאן הוא, כיצד פסק ר' יוחנן בלשון "נהגו העם כרבי מאיר", והרי ר' יוחנן אמר "הלכה – כסתם משנה",¹¹⁰ והמשנה לקמן ("חמש חצירות פתוחות זו לזו ופתוחות למבוי"¹¹¹) היא כר' מאיר.¹¹² משמע, שר' יוחנן היה צריך לפסוק גם כאן כסתם משנה, ובלשון "הלכה" – כר' מאיר, ולא בלשון "נהגו העם" – כר' מאיר, או, לחלופין, לפסוק בצורה ברורה ופשוטה: "הלכה כרבנן".¹¹³

יש להדגיש, כי אין תמימות-דעים לגבי סמכותם של הכללים הקודיפיקטיביים שהוזכרו לעיל,¹¹⁴ ולגבי מידת החיוב לנהוג לפיהם:¹¹⁵

הכללים נתפסים כניסיונות, ש"ו(א) לא תמיד מציינים וסוברים כמותם",¹¹⁶ והם "לא תמיד עמדו במבחן הבדיקה, והספק יצא לערער את הוודאי שבהם",¹¹⁷ "ואין להם תוקף מחייב".¹¹⁸ כיוון

107. עמינה, **עריכת מסכתות**, עמ' 309-310, מסתמך על הירושלמי: "פ"ו כג ע"ב): 'ר' יעקב בר אחא, ר' יוסי בשם ר' יוחנן הלכה כראב"י"; השווה דינר, **הגהות**, עמ' 170: "נוסחא משובשת במאד מאד דבמקום ריב"ל כתב ר' יוחנן... וחסרה גם כן דאחר דתני ר' אליעזר בן יעקב' היה כתוב: 'והלכה כדבריו'".

108. **תוספות**, עירובין סא ע"ב – סב ע"א ד"ה אמר.

109. ראה לעיל הערה 35 בדברי הלבני.

110. שבת מו ע"א.

111. עירובין עג ע"א-ע"ב.

112. **חידושי הרשב"א**, שם, עמ' תכח; **חידושי הריטב"א**, שם, עמ' תרס-תרסא והערה 755; **נחל הערבים**, עירובין עג ע"ב ד"ה תוס'; **גאון יעקב**, עירובין עב ע"א, ד"ה ור'; ראה הערה 145 להלן; **מרומי שדה**, עירובין סב ע"ב, עמ' 156: "והרי מתנייתין סתים כר' מאיר ואין סומכין על שיתוף במקום עירובי, ועמי עח.

113. **מנחת זכרון**, עירובין עב ע"א ד"ה בתוס'.

114. עירובין מו ע"ב.

115. עירובין מו ע"א ר' יוחנן נוהג לפי כללים; שם מו ע"ב: "אמר רב משרשיא: ליתנהו להני כלליי"; שם מז ע"ב: "הני כללי לאו ד"ה (=דברי הכל) נינהו, דהא רב לית ליה הני כלליי"; **שו"ת סופר המלך** ח"ב הלכות ביאת המקדש סימן ט עמ' רסה: "כי כן מצינו... בש"ס, דהנך כללי לאו בכל מקום ובכל עת נאמרו"; **אנציקלופדיה תלמודית**, ט', ערך: "הלכה" עמ' רעט הערה 506.

116. אורבך, **ההלכה**, עמ' 91.

117. אורבך, **מסורת**, עמ' 139.

118. אורבך, **מסורת**, עמ' 150.

שכך, שמא אפשר לומר, שאין הכללים הללו בבחינת הוראה,¹¹⁹ "אלא קביעה סטטיסטית, שברוב המקרים במחלוקות מעין אלו – ההלכה היא כדעת תנא פלוני".¹²⁰

פסיקת ההלכה ביחס לצירוף

בתענית נפסקה ההלכה כר' יוסי,¹²¹ ולא כר' מאיר בצירוף.¹²²

אין התייחסות בפסיקה לצירוף, ונראה, שהיה ברור לפוסקים, שהלכה כר' יוסי, ולא כר' מאיר, אם כי רק בדיעבד משמע, שנפסק כשיטת ר' מאיר:

"כהן שעבר ועלה לדוכן במנחה של יום הכפורים, הואיל והדבר ידוע, שאין שם שכרות, הרי זה נושא כפוי", (ושמא מעיד הדבר על שריד של הלכה קדומה כר' מאיר, לפני שחל השינוי ההלכתי כר' יוסי), שהרי הנימוק אינו קשור לצירוף: "ואין מורידין אותו מפני החשד, שלא יאמרו: פסול היה, לפיכך הורידוהו".¹²³

בעירובין (סב ע"ב) כל הפוסקים פסקו כראב"י,¹²⁴ המוזכר בצירוף,¹²⁵ ואין אצל רובם פירוט הנימוקים, שהובילו לפסיקת ההלכה כראב"י,¹²⁶ וללא התייחסות לצירוף עצמו או למרכיביו.¹²⁷ גם כאן נראה, שלפוסקים ולפרשנים היה ברור, שהלכה כראב"י, בעיקר – לאור המשך הדברים שם: "קיי"ל [=קיימא לן] משנת רבי אליעזר – קב ונקי. ואמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה – כרבי אליעזר בן יעקב".¹²⁸

119. השווה אנציקלופדיה תלמודית, ט', ערך: "הלכה" עמי רעט.

120. אורבך, ההלכה, עמ' 203; אורבך, מסורת, עמ' 150.

121. רמב"ם, הלכות תפלה, פי"ד ה"א-ה"ב; סמ"ג, עשין, כ; טוש"ע, או"ח, הלכות נשיאת כפים, סימן קכט סעיף א; מחזור ויטרי, עמ' 394; חידושי הריטב"א, תענית, כו ע"ב, עמ' קעט, מהדורת אי ליכטנשטיין, ד"ה דתניא.

122. ספר העיטור, עשרת הדברות, הלכות יוה"כ, עמ' קח; פתח הדביר, שם, אות נט, משמע שהלכה כר"מ.

123. רמב"ם, הלכות תפלה, פי"ד ה"ב; טוש"ע, או"ח, הלכות נשיאת כפים, סימן קכט, סעיף ב; השווה ב"ח, שם: "בהלכות גדולות כתב דלכתחילה נושאים כפיהם במנחה דיה"כ. ור"ע [=ורב עמרם] כתב שאסור, וכיון שאסור, אם עלה, מורידין אותו".

124. ראה הערה 127 להלן – בדברי בית יוסף.

125. רמב"ם, הלכות עירובין, פי"ב ה"ט; פירוש המשניות להרמב"ם, עירובין פ"ו מ"א; סמ"ג, עשין דרבנן, א; טוש"ע, או"ח, הלכות שבת, סימן שפ"ב סעיף א'.

126. הגהות מימוניות, שם, אות ו, מציון, לשיטתו, את הנימוקים לכך.

127. בית יוסף על הטור, שם: "ואע"ג דאיכא התם מאן דפליג ואמר, דלא דרשינן לה בפירקא, כל הפוסקים פסקו דהלכה כרבי אליעזר בן יעקב".

128. הרי"ף, שם, סב ע"ב, (וכן גירסת הרי"ח שם, סב ע"ב, ההפך מסדר נוסח הסוגיה; תשובות הגאונים (אסף), עמ' 202; ספר הפרדס לרש"י, מהדורת ח"י עהרענרייך, [ירושלים תשכ"ז?], עמ' לג-לד; פירוש רבינו שמואל בן חכמון, שם, סב ע"ב; ספר העתים, שם, עמ' 101; שם, הלכות עירובי חצרות, עמ' 131 ועמ' 144; שו"ת הרא"ש, מהדורת י"ש יודלוב, ירושלים תשנ"ד, כלל עשרים ואחד, שאל' ד, עמ' קח; המרדכי, עירובין סימן תקט; חידושי המאירי, עירובין, מהדורת ש"ז ברוידא, ירושלים תשל"א, עמ' פה; חידושי הרשב"א, שם, סב ע"ב; חידושי הריטב"א, שם, מהדורת מ' גולדשטיין, ירושלים תשל"ה, עמ' תקעה, תקפא; חידושי הרי"ן, שם, סב ע"ב, מהדורת ד' פינס, ירושלים תשכ"ט; פסקי הרי"ד, שם, סב ע"ב, מהדורת א"י וורטהיימר, אי ליש, ד' קרויזאר, ירושלים תשכ"ו; חידושי הרמב"ן, שבועות, מב ע"ב; כללי שמואל לר"ש סיריליאן, סימן צ, עמ' לז-לח; תוספות רבנו פרץ, עירובין סב ע"ב.

הביטוי "קב ונקיי" נקשר לקביעה, ש"הלכה כמותו" – כראב"י,¹²⁹ אך הקשר הזה אינו הכרחי,¹³⁰ מפני שיש גם פרשנות אחרת לביטוי: "קב ונקיי".¹³¹

חלק מהפוסקים והפרשנים פסקו כראב"י, אך מנימוקים, שאינם קשורים לצירוף, כגון: הלכה כדברי המקל בעירוב,¹³² (אם כי יש מחלוקת, אם הלכה כדברי המקל בעירוב, אפילו יחיד במקום רבים – הלכה כמקל;¹³³ או שאין הלכה כדברי המקל בעירוב, כשמדובר ביחיד – במקום רבים);¹³⁴ או מפני ששמואל פסק הלכה כמותו.¹³⁵

מדברי אב"י רב יוסף ברור ופשוט "כביעתא בכותחא" שהלכה כראב"י.¹³⁶

אב"י ורבא סבורים כראב"י במעשה של לחמן בר ריסתק (עירובין סג ע"ב).¹³⁷

רבי ר' חייא סבורים כמותו (שם, סה ע"ב).¹³⁸ ראב"י אדם חכם מאוד,¹³⁹ ועוד.¹⁴⁰

129. במקומות נוספים לדוגמה, רש"י, עירובין סב ע"ב ד"ה קיימא לך; פירוש ר"ש בן חכמון, שם סב ע"ב; ספר כריתות, שם, עמ' קפב והערה כט; מנחת זכרון, עירובין, סב ע"ב; אנציקלופדיה תלמודית, ט', ערך: "הלכה", משנת ר' אליעזר בן יעקב, עמ' רפג והערה 575.
130. **חידושי הרמב"ן**, שבועות מב ע"ב: "דאי בכל דוכתא הילכתא כותיה, לא איצטריך למיפסק הילכתא כותיה בשום דוכתא כדאיפסיקא הלכתא... בעירובין (סב ב)".
131. ראה **אגרת רב שרירא גאון**, מהדורת ב"מ לוין, ירושלים תשל"ב, נוסח ספרדי, עמ' 18: "יש שאוחז דרך קצרה כדאמרין משנת ר' אליעזר קב ונקיי"; הר"ח, עירובין סב ע"ב; **יד מלאכי**, סימן תטו, עמ' קג – 104; **תשובות הרי"ד**, עירובין, מהדורת א"י וורטהיימר, ירושלים תשכ"ז, עמ' מט: "משנת ראב"י קב ונקיי אינו פסק גמור, שהלכה כמותו בכל מקום, אלא קילוס בעלמא שקילסו את משנתו... ואי בעו אמוראי לדחוייה, הכי נמי דמצו מדחי לה"; **הליכות אלי**, כללי המס, סימן תקה; **עין זוכר**, מערכת המ', סימן ט', ד"ה משנת: "לימוד ראב"י קב ונקיי"; **אנציקלופדיה תלמודית**, ט', שם, עמ' רפג: "קב ששונה בדרך קצרה או שדבריו במשנה מועטים... ונקי שמה שאמר נקי הוא וברור מכל ספק פסולת נקיה".
132. **סמ"ג**, עשין דרבנן, א; **תוס'**, עירובין סב ע"ב ד"ה ורבי; **הרא"ש**, עירובין סב ע"ב; **המרדכי**, שם, סימן תקט; וכן בהשגחה מהספר חסדי דוד לתוספתא, עירובין פ"ה; אור זרוע, שם, סימן קסח; **חידושי הריטב"א**, שם, עמ' תקפא הערה 63; **תוספות רבנו פרץ**, עירובין סב ע"ב; **תוספות הרא"ש**, עירובין סא ע"ב; **הליכות אלי**, כללי ההא, סימן רנא.
133. ראה לדוגמה **קיצור פסקי הרא"ש**, עירובין פ"ד ה"ח; **חידושי הרמב"ן**, עירובין, מהדורת א' יפה"ן, ירושלים תשל"ג, עמ' תקפט, תקצז-תקצח; **שו"ת מהרי"ט**, ח"א, ש' צד, עמ' קנג; **שו"ת בשמים ראש**, סימן קצה, עמ' סו; **ש' ליברמן**, **ירושלמי כפשוטו**, ירושלים תרצ"ה, עמ' 306, ד"ה ר' יעקב; **הליכות אלי**, שם, סימן רנג.
134. ראה לדוגמה **גאון יעקב**, עירובין, עמ' קיט, ד"ה בתוס'; **ספר כריתות**, שם, עמ' קפב והערה כט, ציין דוגמאות נוספות לכאן ולכאן; **הליכות עולם**, שער ה, א, עמ' 100; **יבין שמועה**, שם; **כללי הגמרא** (למורה"ר קארו), שם; **יד מלאכי**, סימן תיז, עמ' 104-קו; **תשובות הרי"ד**, שם, עמ' מט והערה ריז; **אנציקלופדיה תלמודית**, ט', ערך: "הלכה" עמ' רפד.
135. **תוספות**, עירובין סב ע"ב ד"ה ורבי; **תוספות**, שם, סו ע"א ד"ה ואי; **ר"ש בן חכמון**, שם, סב ע"ב; **חידושי הריטב"א**, עירובין מהדורת מ' גולדשטיין, ירושלים תשל"ה, עמ' תקעה, תקפא; וכן **אור זרוע**, שם, סימן קסח; **חידושי הרי"ן**, שם; מהר"ם ב"ר ברוך, **תשובות פסקים ומנהגים**, מהדורת א' קליין, סימן קלב; **תוספות הרא"ש**, עירובין סא ע"ב.
136. **תוספות**, עירובין סב ע"ב ד"ה ורבי; **אור זרוע**, שם, סימן קסח; **חידושי תלמיד הרשב"א**, עירובין סב ע"ב, מהדורת ש"ימ יונגרמן, זכרון יעקב תשמ"ו; **חידושי הרי"ן**, שם; **ספר ראב"ן**, שם, סב ע"א; **תוספות רבנו פרץ**, עירובין סב ע"ב; **תוספות הרא"ש**, עירובין סא ע"ב.
137. **תוספות**, עירובין סב ע"ב ד"ה ורבי; **תוספות** שם סה ע"ב ד"ה דאתא; **אור זרוע**, עירובין, סימן קסח; **המרדכי**, שם, סימן תקט; **חידושי הרי"ן**, שם; **תוספות רבנו פרץ**, עירובין סב ע"ב; **תוספות הרא"ש**, עירובין סא ע"ב.
138. **חידושי הרשב"א**, שם, סב ע"ב: "וכן ר' ר' חייא כוותיה סבירא להו כדמוכח לקמן"; **חידושי הרי"ן**, שם.
139. **רש"י**, מנחות סא ע"ב ד"ה ורב גבריה: "שהוא חכם ביותר".
140. **חידושי הרשב"א**, שם: "וכן פסקו כולהו רבוותא", והערה 41; **עבודת הקודש** להרשב"א, מהדורת ח"ג צמבליסט, תל-אביב תשל"ח, כרך ב, שער ד, ג, עמ' נח הערה יב; **יד מלאכי**, סימן תיד, עמ' 102: "משנת ראב"י קב ונקיי... וכולהו רבוותא קמאי ובתראי אשרוהו וקיימו כידוע".

בעירובין עב ע"א חולקים הפוסקים :

יש שפסקו להלכה מבחינה עקרונית כר' מאיר, שיש צורך בשיתוף וגם בעירוב, כדי שלא תשתכח תורת עירוב מן התינוקות¹⁴¹ (וחלקם – בהסתיוגיות: "במקום מצוה לא בעינן תרתי"י"¹⁴² או מדוחק¹⁴³), ולא כחכמים, ושמה בגלל הצירוף¹⁴⁴ או מנימוקים אחרים.¹⁴⁵

אך הואיל ונאמרו שתי לשונות בדבריו, נחלקו הפוסקים:¹⁴⁶

יש מי שפסק הלכה כר' מאיר כפי הפירוש הראשון בדבריו, שבכל מקרה צריך גם לערב וגם להשתתף, ולא משנה, אם השיתוף ביין או בפת.¹⁴⁷

יש שפסקו הלכה כר' מאיר כפי הפירוש השני בדבריו, שאם השתתפו במבוי בפת, סומכין עליו, ואין צורך להשתתף בחצרות,¹⁴⁸ אך אם השתתפו במבוי ביין, יש לערב בחצרות בפת.¹⁴⁹

יש שפסקו, שסומכים על השיתוף במקום עירוב, אפילו לא נשתתפו אלא ביין,¹⁵⁰ שאין ראוי לערב בו בחצרות.¹⁵¹

אמנם יש שפסקו כחכמים: או מערבין או משתתפין, ואלביא דר' יוחנן, שאין מורין כר' מאיר.¹⁵²

141. ר"ף, עירובין עא ע"ב; השווה רבינו ירוחם, **ספר אדם**, עמ' 91, בקשר לפסק של הר"ף (וראה מה שכתב אלבק, **מבוא**, השלמות ותוספות לפ"י מ"ח, על דעת הר"ף, שהמשנה – כר' מאיר); **רמב"ם**, הלכות עירובין פ"א הי"ט; מגיד משנה, שם; **רמב"ם**, שם פ"ה הי"ג; **פירוש המשניות לרמב"ם**, עירובין עא ע"א; **נחל הערבים**, שם ע"ב ד"ה ולישב, הקשה על הרמב"ם בשם בעל עצי אלמוגים; **אור זרוע**, הלכות עירובין סימן קעד; **ספר העתים**, הלכות שתופי מבואות, עמ' 99; **טוש"ע**, או"ח, הלכות שבת, סימן שפז סעיף א; **ספר המאורות**, שם; **בית הבחירה**, עירובין, מהדורת מ' הרש"ר, ירושלים תשכ"ב, עא ע"ב; **עבודת הקודש להרשב"א**, כרך ב, שער ד, ו, עמ' קיח, הערה א, ועמ' קיט; **גאון יעקב**, שם, עמ' קמד, ד"ה ולהלכה; **פירוש ר"י בן חכמון על הלכות הר"ף**, עירובין עא ע"ב; **תוספות רבנו פרץ**, עירובין עב ע"א ד"ה נהגו העם: "דאף אם יהא הלכה פסוקה כרבנן ולא כר' מאיר", משמע מדבריו – שהלכה כר"מ.

142. ראה הגה"ה [מאור זרוע] על הרא"ש, עירובין עג ע"ב ד"ה והלכה כדברי ר"מ.

143. ראה הגה"ה על הרא"ש, עירובין עא ע"ב ד"ה וכן הגהת מ"י (=המיימוני) פ"ה הי"ד; **הגהות ארץ צבי**, עירובין, פ"ו ד"ה והלכה כר"מ מפנה להגה"ה על הרא"ש, שם, עג ע"א ד"ה פסק מוהר"ם (=הרמב"ם), על דוחק ש"נשברה הקורה, שכל החצירות, הפתוחות לחצר שהשיתוף מונח בו – מותרות.

144. **הגהות מיימוניות**, שם, אות ח: "דפסקי אמוראי כר"מ לגבי רבנן".

145. **השווה כסף משנה**, שם: "ולפי זה נראה שרבינו פוסק כר"מ וכדפסק רב... כיון דסתמא דמתניתין כר"מ"; **השווה טור**, **בית יוסף**, שם, סימן שפז: "כרבי מאיר, ולא קיי"ל כוותיה, ואע"ג דסתם מתניתין – כוותיה".

146. **מגיד משנה**, שם.

147. **הראב"ד בדברי הרא"ש**, עירובין עא ע"ב.

148. **רמב"ם**, שם, פ"א הי"ט; **פירוש המשניות לרמב"ם**, שם; **סמ"ג**, עשין דרבנן, א, עמ' רמג ע"ג; **שו"ע**, או"ח הלכות שבת, סימן שפז סעי"א; **לשון ריא"ז**, שם עא ע"ב; **תשובות גאוני מזרח ומערב**, שם, סימן לד הערה ג.

149. **פירוש רבינו חננאל בן חושאל**, שם, עמ' תמב; **בעל המאור** [על הר"ף], עירובין עב ע"א.

150. **רמ"א**, שו"ע, שם, סעיף ב.

151. **טור**, או"ח, סימן שפז; **השווה עזרת ישראל**, עירובין עא ע"א – על דברי הטור; **בית יוסף**, שם, בשם תשובות אשכנזיות; ראה **הרא"ש**, שם; **האגודה**, עירובין סימן עג.

152. **תשובות גאוני מזרח ומערב**, שם, סימן לד הערה ג, בשם ר' נטרנאי; **תוספות**, עירובין סז ע"ב, ד"ה נסמוך; **הרא"ש**, שם; **טור**, או"ח, הלכות שבת, סימן שפז; **מרדכי**, עירובין, סימן תקיז, תקיח; **חידושי הריטב"א**, שם, עמ' תרסא; **חידושי הר"ן**, שם, עב ע"א: "יוקיימא לן הכא כר' יוחנן דאמר נהגו"; **המאור הקטן**, עירובין עב ע"א; **סמ"ג**, עשין דרבנן, א, עמ' רמג ע"ג; **בית חדש**, טור, או"ח, שם, סימן שפז; **בית יוסף**, שם, ובסוף דבריו בשם תשובות אשכנזיות; ראה **מגן דוד**, שו"ע, שם, סעיף (א); **האגודה**, שם, סימן עג; רבינו ירוחם, **ספר אדם**, עמ' 91; **קנן אורה**, עירובין עא ע"ב; **מהר"ם ב"ר ברוך**, מהדורת י"ז כהנא, עמ' רנד, סימן שפ; מהר"ם מרוטנברג, **התשובות הקצרות**, (דפוס קרימונה), ג, סימן לט.

הצירוף כדרך לקביעת הלכה

כפי שנאמר לעיל, מטרת הצירוף היא לציין דרך לקביעת ההלכה, אך הצירוף בדרך זו לא עלה יפה.

בתענית – ההלכה כר' יוסי, שאין נשיאת כפיים במנחה של יום הכיפורים, ובהתאם לכלל פסיקת ההלכה שבמחלוקת ר' מאיר ור' יוסי – הלכה כר' יוסי.

הצירוף – כדרך לקביעת הלכה לא הצליח כלל להשפיע על פסיקת הלכה כר' מאיר¹⁵³ – בגלל הקשיים והסתירות מיניה וביה במהלך "צירוף המסורת הבבליית עם המסורת האי"י"¹⁵⁴, ועל אף השאלה ב"האידינא", שנוספה מאוחר יותר (ללא המילה "דתעניתא"), אשר משתמע ממנה, שהלכה – כר' מאיר, והיא בניגוד לקביעה ההלכתית כר' יוסי, כי גם במנחה של תעניות – נושאים כפיים בחלק מהמקומות בבבל.¹⁵⁵

אך הואיל ובשלב עריכת הסוגיה, בזמנם ובמקומם¹⁵⁶ של עורכי שאלת ה"האידינא" – עדיין כהנים נשאו כפיהם במנחה¹⁵⁷ (של תעניות¹⁵⁸ וגם של יום הכיפורים¹⁵⁹) כשיטתו ההלכתית של ר'

153. גולדברג, **דרכו**, עמ' 267.

154. עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 309.

155. ראה עמינח, **שם**, עמ' 310, ד"ה בפומבדיתא.

156. עמינח, **שם**, עמ' 310, מנהג סורא ופומבדיתא; **שאלות דרב אחאי גאון**, מהדורת ש"ק מירסקי, בהעלותך, ש' קמ, עמ' כב, באורים והערות: "אבל מסופקני אם קלע... אל האמת בהבדילו בין מנהגי ישיבת סורא ופומבדיתא, ושל השאלות, שבת היוצר שלו ישיבת פומבדיתא, היו נושאים כפיים במנחה ביוה"כ, כשבשיבת סורא לא היו נושאים כפיים"; **ספר ראבי"ה**, הלכות תענית, סימן תתעז, בהערת המהדיר בעמ' 638; "מ"מ כשר, **תורה שלמה**, חלק שלשה עשר, ניו-יארק תשי"י, עמ' 142-145.

157. **ראה שאלות דרב אחאי גאון**, שם, עמ' כא, ללא המילה "דתעניתא"; שם, באורים והערות, עמ' כב: "וגירסא זו אינה בשאלות"; השווה לוי, **חילוף מנהגים**, עמ' 50: "והאידינא דסלקין אף במנחה"; **ספר ראבי"ה**, שם, עמ' 638, בהערת המהדיר על גירסת בעל הלכות גדולות של הרא"ש: "לא היה לפניו בהלכות גדולות 'דתעניתא' אלא: 'במנחה'; **חידושי הרמב"ן**, תענית כו ע"ב ד"ה והכי; ראה הערה להלן, על תוספת המילה "דתעניתא".

158. ראה דברי עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 310, על השתלשלות תוספת המילה "דתעניתא". לפי דבריו, השאלה המקורית הייתה ללא המילה "דתעניתא", ומילה זו נוספה בשלב מאוחר יותר.

ראה הערה 157 לעיל, בדברי השאלות, ללא המילה "דתעניתא"; וכך גם בבאורים והערות, שם, על "לשון הראבי"ה" וכו'; **רבינו גרשום**, תענית, כו ע"ב; **ספר העיטור**, עשרת הדברות, הלכות יוה"כ, עמ' קח, ניו יורק תשט"ז; **שבלי הלקט השלם**, מהדורת ש' באבער, ירושלים תשכ"ב, סדר יוה"כ, סימן שכ, עמ' 298, בשם ר' בנימין; גרטנר, **תענית**, עמ' 31-32, 117-119, 120.

אך השווה לוי, **חילוף מנהגים**, עמ' 48: "אנשי מזרח פורסין כפיהם במנחה בתענית", ועמ' 49: "בני בבל פורסין כפיהן בתענית... כהנים נושאים כפיהן בשחרית ובמוסף ובמנחה של תענית... חוץ מיום הכפורים כי במקום המנחה יש נשיאות כפיים בנעילה"; **אוצר הגאונים – התשובות**, תענית, מהדורת ב"מ לוי, עמ' 38, סימנים עח, פ; השווה ההערה הבאה; **ספר ראבי"ה**, שם, עמ' 638 בהערת המהדיר על דברי בעל העיטור; **ספר המנהיג**, הלכות תענית, חלק ראשון, מהדורת י' רפאל, ירושלים תשל"ח, עמ' רעד: "אנשי מזרח פורסין את כפיהן תעני במנחה... ואנשי מערב אין פורסין אלא שחרית וביום הכפורי בשחרית ובנעילה ולא במנחה"; **ספר ראבי"ה**, שם, עמ' 638 בהערת המהדיר על הצורך בתיקון דברי המנהיג.

159. **ראה שאלות דרב אחאי גאון**, שם, עמ' כא, באורים והערות, לשון הראבי"ה: "והאידינא דקא סלקין במנחה דתענית"; מרגליות, **החילוקים**, עמ' 179; השווה לוי, **חילוף מנהגים**, עמ' 48-49; **אוצר הגאונים – התשובות**, תענית, מהדורת ב"מ לוי, כרך חמישי, ירושלים תרצ"ב, עמ' 38, סימן עט, פא; **רבינו גרשום**, תענית כו ע"ב; **ספר ראבי"ה**, הלכות תענית, סימן תתעז, מהדורת א' אפטוביצר, עמ' 637 הערה 11; **ספר האשכול**, הלכות **תפלה**, חלק ראשון, מהדורת אלבעק, עמ' 45 הערה ה; **סמ"ג**, עשין, כ; באורים והערות, שאלות, שם, מהדורת מירסקי, הערת המהדיר בעמ' כב, על הערותיו של אלבעק לאשכול, שם; **חידושי הריטב"א**, תענית כו ע"ב, מהדורת א' ליכטנשטיין; **הרא"ש**, תענית כו ע"ב בשם בעל הלכות גדולות; אך השווה בעל הלכות גדולות, הלכות כהנים, מהדורת א"ש טרויב, סימן כג, עמ' 89, נאמר ההפך; השווה **ספר ראבי"ה**, שם, עמ' 637 הערה 11; וכן באורים והערות, שם, עמ' כב, על דברי הרא"ש בשם בעל הלכות גדולות; **טור**, או"ח, סימן קכט בשם

מאיר, ובניגוד לשיטתו של ר' יוסי והכרעתו של רב נחמן לפי כללי הפסיקה, שהלכה – כר' יוסי, הרי הם אלו שערכו את הצירוף (כאן בתענית) – כדי להראות את היסודות ההלכתיים, שמסתמכים עליהם כל אלו שנקטו את שיטתו ההלכתית של ר' מאיר, והם עצמם – בתוכם.

אבל יש הסבורים, שהמילה "דתעניתא" בתוך שאלת "האידינא" היא תוספת משלימה,¹⁶⁰ שנוספה בשלב מאוחר, ובאה לתמוך בשיטתו ההלכתית של ר' יוסי, כפי שפסק רב נחמן (ללא המילה "דתעניתא", וממילא אין מקום לשאלת "האידינא", אליבא דר' יוסי. אדרבה, היא מוכיחה את שיטת ר' מאיר). זאת – מפני שההלכה כר' יוסי הייתה רווחת גם היא בשלב עריכת שאלת "האידינא" – במקביל לשיטתו ההלכתית של ר' מאיר, אעפ"י שנתפשטה מאוחר יותר. לפני הקביעה של רב נחמן, ההלכה הרווחת הייתה כשיטת ר' מאיר. אלמלא ההוספות המאוחרות הללו – ייתכן, שהכל היו פוסקים להלכה כר' מאיר.

בעירובין סב ע"ב אפשר היה, לכאורה, לומר, כי הצירוף כדרך לקביעת ההלכה – הצליח להשפיע באופן גורף על פסיקת ההלכה כר' אליעזר בן יעקב,¹⁶¹ מפני שהפוסקים פסקו כמותו.¹⁶² אך נראה, שהקביעה ההלכתית בסוגיה כראב"י – לא באה בגלל הצירוף, אלא נובעת מהעובדה, שההלכה הזאת כראב"י היא קדומה וידועה.¹⁶³ דבר זה לא נעלם מעיני הפוסקים, ומסיבה זו פסקו כראב"י.¹⁶⁴

לו היו פוסקים בגלל הצירוף, היו צריכים לפסוק כך ובאופן חד-משמעי גם בתענית כו ע"ב ובעירובין עב ע"א,¹⁶⁵ אך לא הכול פסקו כך.¹⁶⁶ עריכת דברי ראב"י בצירוף נובעת מחששם של העורכים, שבמחלוקת בין ר' מאיר וראב"י,

-
- בעל הלכות גדולות; **ספר העיטור**, **עשרת הדברות**, הלכות יוה"כ, ניו יורק תשט"ז, עמ' קח; **פתח הדביר**, שם, אות נט; **סדור רש"י**, מהדורת ש"י באבער, ירושלים תשכ"ג, עמ' 100, סימן רטו; **מחזור ויטרי**, עמ' 394, בשם "ויש אומרים" ומסיים ב"ולא היא"; השווה **סדור רש"י**, שם, עמ' 100, סימן רטו, אות ג, תיקון המהדיר למחזור ויטרי; באורים והערות, שם, עמ' כב, הסכמת המהדיר לתיקון; **ספר ראב"י**, שם, עמ' 639, במה שמעיר על מחזור ויטרי; **האגור השלם**, מהדורת מ' הרשלה, ירושלים ה'תש"ד, הלכות יום הכפורים, סימן תתקמח, עמ' קנא; **הגהות מיימוניות**, הלכות תפלה, פי"ד ה"ב, אות ב.
160. עמינח, **עריכת מסכתות**, עמ' 310.
161. ראה **תשובות גאוני מזרח ומערב**, נדפס מחדש ניו יורק תשי"ט, סימן ל, וסימן לג: "ר' אליעזר ב"י אומר: לעולם אינו אוסר, עד שיהיו שני ישראל אוסרים זה על זה, וקים לך: משנת ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי, ובהא **גופי אמרינן** [ההדגשה שלי, א"צ] אמר ר' יהודה אמר שמואל: הלכה כראב"י, ור' הונא אמר: מנהג כראב"י, ור' יוחנן אמר: נהגו העם כראב"י"; **אוצר הגאונים – התשובות**, עירובין, מהדורת ליון, עמ' 50.
162. ראה עמ' 17 לעיל: פסיקת ההלכה ביחס לצירוף.
163. **תוספתא**, עירובין פ"ה (פ"ח) ה"כ, מהדורת ליברמן, עמ' 115: "ר' ליעזר בן יעקב... והלכה כדבריו"; **תוספתא כפשוטה**, עמ' 403 והערה 50, ועמ' 405; גולדברג, **עירובין**, עמ' 190: "התוספתא כאן גם מציינת – מה שהיא עושה באופן נדיר ביותר – שההלכה כראב"י"; השווה אפשטיין, שם, עמ' 688; דינר, **הגהות**, שם, עמ' 170. ועיין בהערה הבאה.
164. השווה בהשמטה מהספר **חסידי דוד לתוספתא**, עירובין פ"ה: "ומ"מ מה שפסקו הפוסקים כראב"י לאו משום הך מתניתא הוא דהא קי"ל אין למדין הלכה מפי משנה"; השווה **עין זוכר**, מערכת הה', סימן נט, ד"ה הלכה מפי תלמוד; שם, מערכת המ', סימן ט, ד"ה משנת ראב"י קב ונקי; ראה **יד מלאכי**, סימן תטו, תטז; **ספר כריתות**, ימות עולם, ח"ד, עמ' קפב, הערה כט; **כללי הגמרא** (למוהר"י קארו) הליכות עולם, שער ה, עמ' 100, ד"ה ומ"ש.
165. **הליכות אלי**, כללי המס, סימן תקה: "משנת ראב"י קב ונקי. וכתבו התוספות [בכורות] כג ע"ב ד"ה משנת] דאם כן קשיא ממקומות שהוצרך לפסוק כותיה".
166. ראה עמ' 17 לעיל: פסיקת ההלכה ביחס לצירוף.

החכם, שלא היה במעמדו של ר' מאיר¹⁶⁷, תיקבע ההלכה כר' מאיר¹⁶⁸ מנימוקים שונים, כגון: אמוראים הסבורים כר"מ¹⁶⁹;
 או משום שלא מסתבר כראב"י¹⁷⁰ ואין הלכה כמותו¹⁷¹ בכל מקום, והכלל: "משנת ראב"י קב ונקי" הוא קילוס או סעד בעלמא, ואין הוא אולטימטיבי ובלתי ניתן לדחייה¹⁷²;
 או מפני שרבי שָׁנָה את דברי ר"מ בסתם¹⁷³;
 או שמא מדובר בגזרה של ר"מ, והלכה כר"מ – בגזרותיו¹⁷⁴;
 או מפני שרבים חלוקים על ראב"י¹⁷⁵.
 אעפ"י שלכאורה, אין מקום לחשש זה, שהרי "רבי מאיר ורבי אליעזר בן יעקב – הלכה

167. ראה **בראשית רבא**, מהדורת תיאודור-אלבק, חיי שרה, פרשה סא, ג, עמ' 660; **אגרת רב שריא גאון**, שם, נוסח ספרדי, עמ' 15; "ורבי מאיר היה חכם הדור", ועמ' 28, בנוסח ספרדי: "והגדול שבכל תלמידי ר' עקיבא ר' מאיר הוה", ובנוסח צרפתי; **היימאן, תולדות**, ח"א, עמ' 182, ערך: "ר' אליעזר בן יעקב" [השני]; גולדברג, **עירובין**, עמ' 162: "ראב"י החולק עליו [על ר"מ] הוא בהכרח ראב"י תלמידו של ר"ע"; השווה דינר, הגהות, עמ' 56: "ראב"י... גברא רבה".
168. ראה **ירושלמי**, עירובין פ"ו [ה"ה] (כג ע"ג): "בעירובין ובתענית ציבור נהגו הכל כר' מאיר"; (וכן לקמן, שם, פ"ו [ה"ח], [כג ע"ד]); תעניות פ"ד ה"א (סז ע"ב); מגילה פ"ב ה"ג (עג ע"ב), ואין הלכה כראב"י אלא רק על עיקר דבריו, ראה תוספות, עירובין, סא ע"ב ד"ה אמר; **תוספות הרא"ש**, שם, סא ע"ב; **חידושי הרמב"ן**, שבועות מב ע"ב: "והא דקאמר... דמשנת ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי אינו מכריע"; גולדברג, **עירובין**, עמ' 163: "בנושא של עירובין אין מחלוקת בין ר"מ וראב"י אלא בנושא אחר המשפיע על ההלכה בעירובין"; השווה דינר, **הגהות**, עמ' 56: "דראב"י פליג עליה דר"מ בתרתי". לכן לפי הכללים, ראה שלי"ה **תורה שבעל פה**, עמ' יט, ד"ה נחזור; **תשובות הרי"ד**, שם, עמ' מז-מט: "דאע"ג דאמר' משנת ראב"י קב ונקי אינו פסק גמור, שהלכה כמותו בכל מקום, אלא קילוס בעלמא שקילסו את משנתו" והערה ריב; ראה **שו"ת יצחק ירנן**, חלק ראשון, עמ' 15.
- בנושא שכירות מגוי בשבת לדוגמה – משמע כר"מ, ראה עירובין סה ע"ב; גינצבורג, **גאוניקה**, עמ' 399; וראה בהערות הבאות.
169. **תוספות**, עירובין סה ע"ב ד"ה דאתא: "הני אמוראי סבירא להו כר"מ דאסר יחיד במקום נכרי"; **תוספות**, שם, סז ע"א ד"ה אני: "רב חסדא כר' מאיר סבירא ליה דאסר יחיד במקום נכרי".
170. **תוספות**, בכורות כג ע"ב: "יש דלא מסתבר כוותיה לפיכך הוצרך לפסוק הלכה"; **שו"ת באר חיים מרדכי**, או"ח, סימן ח עמ' קנד, ד"ה ועל: "לפעמים מסתבר טעמא דאיך. אי נמי משום דתלמוד ידע דאיכא אמורא דפירש דלא כוותיה ולאשמועי' דלא כלום הוא, פירש בהדיא כראב"י"; **שו"ת בשמים ראש**, סי קצה, עמ' סו; **כסא דהרסנא**, שם; **אנציקלופדיה תלמודית**, ט', ערך: "הלכה" עמ' רפד: "לפעמים כשלא מסתבר טעמו של ר' אליעזר בן יעקב, יתכן שאין הלכה כמותו".
171. **ספר כריתות**, שם, עמ' קפב והערה כט: "מכלל דבשאר דבריו אין הלכה כמותו... וגם הרמב"ם בקצת משניות במסכת מעילה כתב דאין הלכה כמותו ובמסכת תמיד (פ"ה מ"ב)".
172. **תשובות הרי"ד**, שם, עמ' מט: "משנת ראב"י קב ונקי אינו פסק גמור, שהלכה כמותו בכל מקום, אלא קילוס בעלמא שקילסו את משנתו... משנת ראב"י קב ונקי לסעד בעלמא... ואי בעו אמוראי לדחוייה, הכי נמי דמצו מדחי לה, ומשום הכי איצטריך רב הונא ורב גידל משמיה דרב למפסק הלכה כראב"י [יבמות ס ע"א]... מפני שאינו דבר פסוק להם, דהלכה כמותו בכל מקום", והערה ריב.
173. **ספר כריתות**, שם, לשון לימודים, סימן יג; עיטור סופרים, עמ' רמא והערה נ.
174. **מצפה איתן**, עירובין סב ע"ב, שמא מדובר בגזירותיו, והלכה כר"מ בגזירותיו (עירובין מז ע"א); וכן בהשמטה מספר חסדי דוד לתוספתא, עירובין פ"ה; **מרומי שדה**, עירובין סב ע"א.
175. **יפה עינים**, עירובין סב ע"ב ד"ה אמר: "משום דרבים חלוקים עליו [ראב"י] והוה אמינא הלכה כרבים"; **חידושי הרמב"ן**, שבועות מב ע"ב; **גאון יעקב**, עירובין, עמ' קיט, ד"ה בתוס': "דראב"י יחיד במקום רבים הוא"; דינר, **הגהות**, עמ' כט: "ועם כל זה אמת הוא שלא ר"מ לחוד סובר דנכרי אוסר אלא גם ר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון ס"ל כך כדתנן לקמן במשנה פו ע"א [המניח ביתו]"; דינר, **ירושלמי**, שם, עמ' 170: "משום שרבנן פליגי עליה דריב"ן כמו שפליגי על ראב"י"; ראה ההערות הבאות. על תופעה דומה – ראה אפשטיין, **מבוא**, עמ' 130–131, סעיף 5.

או מפני שרב הונא ורב יהודה נקטו את שיטת רב, שהלכה – כר"מ;¹⁸⁷
או משום שמצווה לערב לכבוד שבת,¹⁸⁸ ולכן קבעו כשיטתו – בצירוף.
אך גם כאן, הצירוף לא הצליח כדרך לקביעת הלכה, והם לא ראו הכרח לפסוק הלכה¹⁸⁹ כר"מ
באופן מוחלט, למעט החכמים, שהביאו את הברייתא, שבה מצויה מחלוקת ר"מ וחכמים, ומיד
לאחריה את הצירוף.¹⁹⁰
משמע מכך, שפסקו כר"מ ועקב הצירוף.¹⁹¹
חוסר ההשפעה של הצירוף על פסיקת ההלכה כר"מ – נובע משיטות הצדדים במחלוקת בין ר' מאיר וחכמים: ר' מאיר מחמיר,¹⁹² וחכמים מקילים, ובעירובין הולכים אחר המקל;¹⁹³
או משום שמדובר במחלוקת בין יחיד ורבים: ר"מ וחכמים, והלכה – כחכמים.¹⁹⁴
אם כי אפשר להסתייג מנימוק זה, מפני שהצירוף, שבו מוזכר שמו של ר"מ ביחס לדברי חכמים,
היה צריך לחייב קביעה הלכתית ברורה יותר – כמו "הלכה – כרבנן",¹⁹⁵ ולא היה ראוי להתעלם
מן הצירוף ולהשאירו לחסדי הכלל: 'יחיד ורבים – הלכה כרבים';
או משום שהתנא קמא הסתמי במשנה¹⁹⁶ הוא ר' יוסי או ר' יהודה או שניהם יחד,¹⁹⁷ והללו – כל
אחד לחוד, ועל אחת כמה וכמה – כאשר שניהם יחד כנגד ר' מאיר – הלכה כמותם;
או מפני שר' יוחנן ורב – הלכה כר' יוחנן, וכל שכן – לגבי רב הונא, שהוא תלמידו של רב;¹⁹⁸
או שאין זה משורת הדין לפסוק כר"מ, שאם נשתתפו במבוי, יהיו חייבים לערב עירובי חצרות

-
- 100-99: "ועוד מדקא מותבינן בגמרא עליה ... מיתחזי דהלכתא כוותיה", והערה יז; ראה **חזון איש**, שם, סימן צ (כו), ס"יק י"ד, עמ' 266, דחה את הראיה מהמשנה בעירובין עג ע"ב, בטענה: "ואע"ג דמתניי עג ב כר"מ צ"ל דמתניי יחידאה"; השווה אלבק, **מבוא**, פ"ו מ"ח, עמ' 436.
187. **עבודת הקודש**, כרך ב, שער ד, ו, עמ' קיח הערה א; **גאון יעקב**, שם, עמ' קמד, ד"ה ולהלכה; **ספר העתים**, שם, עמ' 99: "מיתחזי לן לעניות דעתן דהלכה כר' מאיר" והערה יז.
188. **חידושי גור אריה**, עירובין עב ע"ב [צ"ל: ע"א].
189. **ראה יפה עינים**, עירובין עא ע"ב.
190. **הלכות גדולות**, עירובין, מהדורת טרויב, עמ' 55; **מבוא לספר הלכות פסוקות** (דנציג), עמ' 557; ראה **אוצר הגאונים – התשובות**, שם, עמ' 65; **גנזי קדם**, ספר ששי, מהדורת ב"מ לוין, עמ' 54; **הרי"ף**, שם, עא ע"ב; **אור זרוע**, שם, סימן קעד; **ספר העתים**, שם, עמ' 99; **בית הבחירה**, שם, עא ע"ב.
191. **שלטי הגבורים** [על הרי"ף], שם, אות א; **ספר העתים**, שם, עמ' 99; **בית הבחירה**, שם, עא ע"ב: "ולענין פסק הלכה כר' מאיר, וכמו שאמרו אמר רב: הלכה כר' מאיר"; **גאון יעקב**, שם, עמ' קלט, ועמ' קמד ד"ה ולהלכה: "... דרב הונא ורב יודא – קיימיה כוותיה כרב... הרמב"ם כלישנא קמא וכר"מ", ועמ' קצג והערה 637.
192. גולדברג, **עירובין**, עמ' 176-177, **השווה תוספות רבנו פרץ**, עירובין עב ע"א ד"ה נהגו העם, רוצה להראות שלעתים ר"מ מקל, ומציין שם שתי דוגמאות.
193. עירובין מו ע"א; ראה לדוגמה, **לשון ריא"ז** (ר' ישעיהו אחרון ז"ל) עירובין, עמ' צו-צז, ה"ד; **המאור הקטן**, שם, עב ע"א; סמ"ג, שם, עמ' רמג, ע"ג; **חזון איש**, הלכות עירובין, סימן צ (כו) סק"ד, עמ' 266: "... משום דהלכה כדברי המיקל בעירובי".
194. **ראה רבינו יהונתן**, שם, עב ע"א ד"ה הלכה.
195. **מנחת זכרון**, שם, עב ע"א ד"ה בתוסי'.
196. עירובין עא ע"א.
197. גולדברג, **עירובין**, עמ' 176-177.
198. **המרדכי**, עירובין, סימן תקיז; מהר"ם ב"ר ברוך, **תשובות פסקים ומנהגים**, מהדורת א' קליין, ירושלים תשל"ז, סימן קסו; ראה בנספח, שם, עמ' קלה, סימן ל; מהר"ם מרוטנברג, **תשובות פסקים ומנהגים**, ח"ד, מהדורת א' קליין, עמ' עח, סימן קפב הערה 11; **חזו"א**, שם סימן צ (כו) סק"ד, עמ' 266.

(לפחות, במקרה זה, של שיתוף במקום עירוב), מפני שעיקר התקנה היא שיתוף מבואות בלבד, ודי בכך, ועירובי חצרות הוא משום היכר לתינוקות, ואין בו חיוב,¹⁹⁹ מפני שהוא מנהג, ואין מורין כמותו.²⁰⁰

סיכום

לאור כל האמור, נוכחנו, שהצירוף לא נתקבל ולא נתקבע כדרך לקביעת הלכה. כישלון הצירוף נובע גם מחוסר תפוצתו ומהשימוש המועט, שנעשה בו – כדרך לקביעה הלכתית בתלמוד הבבלי. הצירוף אינו מופיע בצורה זו במקומות אחרים, למעט שלושת המקומות שנידונו כאן, מפני שהצירוף עצמו במתכונתו בשלוש הסוגיות מעורר קשיים, כפי שהזכרנו קודם, וגם סתירות פנימיות:²⁰¹ חכם אחד פסק: "הלכה", חכם שני פסק: "מנהג", ושלישי פסק: "נהגו העם", וזאת – מתוך הנחה, שיש משמעות שונה למושגים אלה.

יתרה מזו, רב פסק: "הלכה",²⁰² ואילו תלמידו רב הונא²⁰³ פסק: "מנהג", והללו אינם באותו מעמד – ביחס לר' יוחנן, שפסק: "נהגו העם".²⁰⁴

המכנה המשותף בצירוף בכל שלושה המקומות שנידונו לעיל הוא ר' מאיר. בתענית (שם) ובעירובין עב ע"א ביקשו לקבוע הלכה כמותו, ובעירובין סב ע"ב לא קבעו הלכה כמותו בגלל הסיבה, שהזכרה בתחילת פסקה זו.

דווקא שמו של ר' מאיר הוכנס לצירוף – כדרך לקביעת הלכה כמותו, מפני שהוא ידוע כחכם גדול וחשוב,²⁰⁵ שהיה ראוי, שתיקבע הלכה כמותו, "שאין בדורו של רבי מאיר – כמותו", אלא "שלא יכלו חביריו לעמוד על סוף דעתו".²⁰⁶

בשני המקומות הללו סברו העורכים כשיטתו ההלכתית של ר' מאיר, והם ביקשו להביאה לכלל הכרעה כמותו. ברור היה לעורכים, שאם לא יעשו דבר, לא תיפסק הלכה כר' מאיר, משום

199. **תורת חיים**, עירובין עא ע"ב, ד"ה מערבין; ראה **אוצר הגאונים – התשובות**, עמ' 59, סימן קמח; **שם**, עמ' 65; **שם**, הפירושים, עמ' 94, סימן סב; **תשובות גאוני מזרח ומערב**, מהדורת מיללער, סימן לד; **גנזי קדם**, ספר ששי, מהדורת לוין, עמ' 54 והערה ג; **ספר העתים**, הלכות ערובי תחומין, עמ' 92-93; **חידושי הריטב"א**, שם, עמ' תרנט-תרס; "ובודאי שורת הדין, שיהא ערוב עולה לשיתוף, ושיתוף עולה לעירוב"; **חידושי הר"ן**, שם, עמ' 199; **פסקי הרי"ד**, עירובין עא ע"ב; **פסקי ריא"ז** (=ר' ישעיהו אחרון ז"ל), עירובין, עמ' צו-צז, ה"ד.

200. **באר עשק**, ש' פא.

201. אורבך, **מסורת**, עמ' 152: "ריבוי הכללים האישיים בתוספת כללים ענייניים כגון...הלכה כמקל בעירובין הביא אתו סתירות".

202. תענית, שם; עירובין עב ע"א.

203. ראה **אנציקלופדיה תלמודית**, ט', ערך: "הלכה" עמ' שטו: "רב ורב הונא – הלכה כרב שהיה רבו".

204. ראה **אנציקלופדיה תלמודית**, שם, עמ' ש: "רב ור' יוחנן – הלכה כר' יוחנן", עמ' שא: "שמואל ור' יוחנן – הלכה כר' יוחנן", עמ' שיב-שיג והערה 43; שם, עמ' שיב: "הלכה כר' יוחנן – נגד רב ושמואל" והטעם: "אינו מפני שהוא גדול מהם, ואדרבה הם היו גדולים ממנו, אלא מפני שר' יוחנן האריך ימים הרבה אחריהם ושמע דברי רב ושמואל בבבל וחלק עליהם, אבל רב ושמואל לא שמעו דברי ר' יוחנן שבארץ ישראל, שקטן מהם היה".

205. ראה **אגרת רב שרירא גאון**, מהדורת ב"מ לוין, בנוסח ספרדי, עמ' 13: "ורבי מאיר הוה גמיר וחריף ומחדד טפי מכלהון וסמכו ר' עקיבא אע"ג דיניק הוה", ועמ' 14: "ורבי מאיר היה חכם הדור".

206. עירובין יג ע"ב; **הליכות עולם**, שער ה, א, עמ' 99: "והטעם שאין הלכה כר' מאיר, אמרו עירובין יג ע"ב...".

שחכמים לא יכלו לעמוד על סוף דעתו,²⁰⁷ וגם מפני שבתענית הוא חולק עם ר' יהודה – והלכה כר' יהודה, ובעירובין עב ע"א הוא חולק על חכמים – והלכה כחכמים.²⁰⁸ לכן, הם ערכו את הצירוף ביחס לר' מאיר – כדי לנסות להשפיע על קביעה הלכתית כמותו, אלא שדרך זו לא צלחה, וגם רוב הפוסקים מאוחר יותר לא פסקו כמותו. יתר על כן, העורכים הבינו, שהשימוש בצירוף כדרך לפסיקה הלכתית הוא בעייתי, מפני שהוא מעורר קשיים וסתירות כאמור,²⁰⁹ וכנראה, זו הסיבה לכך שאין סוגיות אחרות, שהצירוף מופיע בהן – כדרך לפסיקת הלכה, פרט לסוגיות שנידונו כאן.

---

207. ראה דה-פריס, **מבוא**, עמ' 41-42.
 208. ראה **אנציקלופדיה תלמודית**, שם, ערך: "הלכה" עמ' שכ: "אין דרך הגמרא לפסוק הלכה, במקום שאפשר לדעת הלכה זו לפי כללי הלכה ידועים... אם לא במקום שיש לומר שמסתבר טעמו של החולק".
 209. ראה עמ' 13 לעיל: הקשיים שמעורר הצירוף.

רשימת קיצורים

אורבך, ההלכה =	א"א אורבך, ההלכה מקורותיה והתפתחותה, גבעתיים 1984.
אורבך, חז"ל =	א"א אורבך, חז"ל פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשכ"ט.
אורבך, מסורת =	א"א אורבך, "מסורת והלכה", תרביץ, נ (תשמ"א), עמ' 149-152.
אלבק, מבוא =	ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים תל אביב תשכ"ז.
אלבק, מבוא לתלמודים =	ח' אלבק, מבוא לתלמודים, ירושלים תשכ"ט.
אלון, המשפט העברי =	מ' אלון, המשפט העברי, תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו, ח"ג, (הדפסה חוזרת) ירושלים תשנ"ב.
אנציקלופדיה תלמודית =	ש"י זיון (עורך), אנציקלופדיה תלמודית לעניני הלכה, כרך ט, ירושלים 1959.
תשובות הגאונים (אס"פ) =	ש' אסף, תשובות הגאונים מן הגניזה, (נדפס מחדש), ירושלים תשל"א.
אפשטיין, מבוא =	י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, מהדורה שנייה, ירושלים תל-אביב תשכ"ד.
אפשטיין, תנאים =	י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים תל אביב 1957.
גולדברג, דרכו =	א' גולדברג, "דרכו של ר' יהודה הנשיא בסידור המשנה", תרביץ, כח (תשי"ט), עמ' 267-268.
גולדברג, עירובין =	א' גולדברג, פירוש למשנה: מסכת עירובין, ירושלים תשמ"ו.
גינצברג, גאניקה =	L. Ginzberg, Geonica. Genizah Studies. II, New York 1953
גרטנר, תענית =	י' גרטנר, מחקרים במסכת תענית – תלמוד ירושלמי ניתוח השוואתי של מקורות מקבילים בספרות התלמודית והמדרשית, דיסרטציה, ישיבה אוניברסיטה, ניו יורק 1976.
דה-פריס, ההלכה =	ב' דה-פריס, תולדות ההלכה התלמודית, תל-אביב תשכ"ו.
דה-פריס, מבוא =	ב' דה-פריס, מבוא כללי לספרות התלמודית, תל אביב 1966.
דינר, הגהות =	י"צ דינער, הגהות על מסכת עירובין, ביצה וסוכה בבלי וירושלמי, פראנקפורט דמיין תרנ"ו.
היימאן, תולדות =	א' היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, ח"א, ירושלים תשכ"ד.
הלבני, מקורות ומסורות =	ד' הלבני, מקורות ומסורות, ביאורים בתלמוד לסדר מועד, מיומא עד חגיגה, ירושלים תשל"ה.
הלוי, דורות הראשונים =	י"א הלוי, דורות הראשונים, כרך חמישי, ברלין-וינא תרפ"ג.
הלכות פסוקות (דנציג) =	מבוא לספר הלכות פסוקות עם תשלום הלכות פסוקות, מהדורת נ' דנציג, ניו יורק וירושלים תשנ"ג.
הלכות פסוקות (מילר) =	הלכות פסוקות מן הגאונים, מהדורת י' מיללער, קראקא תרנ"ג.
ווייס, מחקרים =	א' ווייס, מחקרים בתלמוד, ירושלים תשל"ה.
כהנא, ההלכה והמנהג =	י"ז כהנא, היחס בין ההלכה והמנהג, בתוך: ש"י זיון וז' ורהפטיג (עורכים), מזכרת קובץ תורני לזכר הרב י"א הלוי הרצוג, ירושלים תשכ"ב.
ליון, חילוף מנהגים =	ב"מ ליון, אוצר חילוף מנהגים בין בני ארץ ישראל ובין בני בבל, ירושלים תש"ב.
מלטר, תענית =	מסכת תענית מן תלמוד בבלי, מהדורת צ' מלטער, ירושלים תשל"ג
מלטר, תענית (אנגלית) =	H. Malter, The Treatise Ta'anit of the Babylonian Talmud, Philadelphia 1967
מרגליות, החילוקים =	מ' מרגליות, החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, ירושלים תרצ"ח
עמינח, עריכת מסכתות =	נ' עמינח, עריכת מסכתות ביצה, ראש-השנה ותענית בתלמוד הבבלי, תל-אביב תשמ"ו.
ערוך השלם =	ערוך השלם, מהדורת י' קאהוט, חלק שלישי, ניו-יורק תשט"ו.
רבינוביץ, מאמר =	רנ"נ רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, ירושלים תשי"ב.
תוספתא כפשוטה, עירובין =	ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, עירובין, ניוארק תשכ"ב.

